

I.

BEVEZETŐ TANULMÁNYOK

Berkes András

Az ÉN árnyalatai

(filozófiai esszé a személyiségről)

Bevezetés és mentegetőzés

Az ÉN-t nehéz definiálni, ez az írás épp arról szól, hogy számtalan aspektusában mindig az önmagára vonatkoztatás jelenik meg, vagyis az „én vagyok” elve. Ezt kibővíti a kultúra, és az ÉN-t jelekkel látja el, mert minden létező ÉN ugyanakkor különbözik a másik ÉN-től, aki szintén ÉN. Az ÉN tehát a legszűkebb fogalom, mellyel önmagunkat meghatározhatjuk abban a vonatkozásban, ahogy mások azt értik. Nem beszélhetünk hát magányos ÉN-ről, nincs egyedülálló ÉN, mert mindig viszonyaiban léteznek, és ezáltal különül el a másától.

Egy kedves délutáni napon Karcsi barátom így fordult hozzám: „Bandikám hogyan fogalmaznád meg, mi az ÉN?” „Az ÉN nem más, mint az, ami mozgásra készlet” – válaszoltam. Bár ezekben az ÉN-ekben nem ÉN vagyok az ÉN. Vagyis az ÉN változik is, de állandó is. Hanem ajánlom Eckhart mester misztikáját. Az „ÉN” a személyes, a pszichikus, az egyedi. Ő az ÉN-től távolabbra helyezi a TE, és még távolabbra az Ő pozíciót. Így könnyű érteni: a TE minden, ami az ÉN-re hat, a TE a hatás mint külső befolyásoló, és mindkettő az Ő-ben összegződik. Az Ő a transzcendens, az egység, az általános. Eckhart mester létrehozta a Szentháromság modern kori modelljét, hiszen az Ő, vagyis a (behelyettesített) szubsztancia ezáltal belekerült az ÉN-be, más szóval Isten benned lakik. S ezáltal Te isten vagy. Istennek Eckhart szerint „másállapotjai” vannak, nem az öröklétben üldögél (ahova a vallás kihelyezte, a teremtést magára hagyva), nem törődve már a továbbiakkal (szabad akaratot adott), lesz, ahogy lesz. A háromság eme képlete kiegészül a kereszténységben, színértékeket vesz fel, Atya mint transzcendens kék, Fiú mint énséggel bíró vörös, Lélek mint az összekapcsoló elv, a sárga.

Ez a felfogás relativizálja az objektív és szubjektív eddigi megkülönböztetését. Eckhart mester kivette a platóni-arisztotelészi lényegét, és behelyezte azt az ÉN-be. A szubjektív objektívvé válhat, amennyiben pl. hatalmában áll véleményét megvalósítani. Minden, amit objektívnek tekintünk, tulajdonképpen szubjektív, vagy a megkülönböztetésük alapja az, hogy más érdekszférába tartoznak. Ez a „más” fellelhető mint saját vélemény, mely kultúrák hordozója lett, főként a vallásokban. De így alakult a tudományokban is, sajátosságosan mint „tudományvallás”. E téren is a rendszerek megkeményedése okozza az objektív és a szubjektív

tív egymás mellett létezésének megkülönböztetését, mintha valóságosak és örök érvényűek volnának.

Az ÉN mint konszenzusban élő, társadalmi lény

Az ÉN egyik legfontosabb tulajdonsága társadalomalkotó készsége. Az ember beleszületik az általa alkotott világba, s élete ennek a keretei között alakul. Személyisége, karaktere, jelleme ebben terjed ki, itt érzi jól magát. Vágyaiban másik létet is megfogalmaz, mely akár vezérelve is lehet, ezt fejlődésnek tekinti. Mindez azonban beleütközik a már ott lévő állapotokba, amint azt a művészet oly sokszor megjelenítette, s az azokkal szembeni agresszív megnyilatkozások a forradalmakhoz vezettek. A kiinduló helyzetet a nagy vallások kialakulásukkor már rögzítették. Az emberi lény azonban nem fogadja el a belevettség miatti állapotát, azt módosítani igyekszik, s céljainak lényege ez.

A társadalmi különbségek hatalmasra nőnek a szellemi különbségek miatt. A vágy azonban nem képes a módosulásra, a konszenzushoz más erőket is igénybe kell venni, s mindehhez az akarat is kevés. A társadalmi konszenzus fenntartása akadályozza a szabad autonóm létet.

A társadalmi folyamatokat a reformátorok próbálták meg alakítani, egyre inkább szellemivé tették. Luther igyekezett a vallást gyökereihez visszavezetni, vagyis a hitet a filozófiában megtisztítani. Így a konszenzus haszontalanságai és csínyei nem kerültek át az új hitbe, ám az az idő múltán más egyéb haszontalanságokkal telítődött. Ezért a reformáció is megreformálandó, mindaddig, amíg a hit elvei annak alakítói maradnak, vagyis a tudat önmagában nem lesz képes azt alakítani. Ekkor beérkezhet a tiszta tudathoz, egyesülhet a filozófiával.

Mondjuk úgy: a társadalom kikeményedett konszenzus, kemény egyetértés, melyet a megtapadások rendszere okoz. A tapadás lehet szokás, de ugyanúgy kín, nyögés, keserv, mely generációkon át a nép, a nemzet sorsaként jelent meg. „Itt élned, halnod kell.” Amíg éppen száz éve a feltételek oly módon elnehezültek, hogy bár hatott a „gyönyörű intelm”: mégis milliók mentek Amerikába. A tapadás tehát a honi földhöz való viszony, mely erősebb volt a parasztban, mint az úrban: akinek a föld tulajdona volt (jelzáloga), és amit egy berúgott éjszakán elkártyázott! A „világ befogadásának élménye” minden újszülöttnél új és új, még akkor is, ha apák intelme szólt, hogy túrnöd kell! Ismerten a magyar jámbor és szíjat lehet hasítani a hátából, amint a mesék megfogalmazták: az elhalasztott reagálás azonban felgyülemlelnek. Nem lehet olyan nemzetszerető, népszerűtő, népert és nemzetért élő, dolgozó, lihegő és aggódó vezetőt, királyt, politikust elgondolni, aki megfelelné a mércének, mely a krisztusi magasság. Az egyház magatartása is messze jutott az Üdvözítőtől: a lefelé taposás (túrni és megalázkodni) és a fölfelé hízelgés (véreskezű királyok szentté avatása) jellemezte. Ez hosszú, kétezer éves tapasztalat.

A társadalomalkotó, hamis ÉN

A „REND” mint olyan szervezi a halmazokat, a struktúrákban már megkeményíti az egyébként laza kötéseket. Ám minél inkább a „rend” vezet, e hamis rend annál inkább a társadalmi mobilitás ellenfele lesz. A jobbító szándék, melyet gyakran fejlődésnek mondanak, kisebb szakaszokat ölel át, mint amennyiből energiája táplálkozik, ezért érezhető a „sajátos fejlődés” degenerációja. Az élő szervezet, mely alapjaiban szabad, ezt frusztrációként éli meg: a kultúra előli menekülése a forradalom, mely szétzúzza a már konzerválódott értékeket. E mozgások egyre gyakoribbá válnak, a váltóerő apparátusokba szervezkedik. Így a valóság a váltóerő és az apparátus ellenképeként, magában az emberben kelt önellentmondást: mint konszenzusbeli lény, az apparátus foglya, ugyanakkor életben tartója. Mint alkotó maga hozza létre apparátusait, mint Létező menekülni kénytelen az önmaga által létrehozott és fenntartott, gyűlölt és szeretett apparátus elől, szkizoid jelleggel. A degeneráció, mely a gazdag-szegény ellentétében még morális dekadencia, öröklődött: a XXI. századra a létezés önellentmondásává vált. A „Lét”-létezés kettőssége eszi-rágja azt a burkot, melyet egykor az „ÉLET” mint az örök „JÓ” identitása, aurája kapott. Keresi a kis nyílást, ahol kirepülhetne, lepkelésében lélekként újraformázhatná magát. E módszert, az újraszületést nagy kultúrák már megteremtették – bár más szándékkal –, hogy a testburkot elhagyni képes legyen.

A karámosított ÉN

A papság nem ítéhető meg (amint a köznapi ember) jó és rossz fogalmak által, mert túl van jón és rosszon. A papság az első kaszt, vagyis mindenekelőtti, melyet az ember gyakorlata, társadalmi élete, igénye létrehív az emberből. Az emberi gyakorlat az emberi szellemet hívja értékelni, az embert. A papot ugyanis Isten teremtette azzal a céllal, hogy neki szolgáljon. A pap tehát az Ő embere, tudatta azokat vele, amiket velünk nem, vagy mi csak a pap által, az ő hozzájárulásával tudhatjuk meg azokat? Sőt egyes papokkal inkább tudatta, mint másokkal, így lettek a papi hierarchiák, s ezáltal látnak bennünket, „bűnösöket” fölülről! Nem véletlen, a középkor mindent e főhatalom (abszolút értelemben a pápai főhatalom) alá rendelt, az egyetemeket is így hozta létre. Eszerint működtette az inkvizíciót és a misszionáriusokat. Ezek szerint elég a világot megváltó egyetlen akarat; te az „önmegvalósításodat” mint önző, önös, bűnben fetrengő lény tagadd el, és szégyellj magad, ha bármire is törekszel! Eszerint meg kell különböztetni a már karámosított ént a még nem karámosítottól, így indokolt a bennszülött vagy barbár kultúrának a megsemmisítése a kereszténység által.

A permanens változás, megújulás igénye megszüntet mindent, ami állandó: a benned élő Krisztust, Nietzschét és Steinert, aki begyűjtötte a XX. századba, amit megörököltél; Spenglert, aki összefogta mindezt – az emberbe. De hol kószált eddig a szökött idea? Hamvasnál (ugyan) még virágzott, de Guenon (már) más csírákat talált, valami egyiptomi sivatagi homok között, évezredekre beto-

kosodva. Igen: hol van az idea, csak matériát látok, és kószáló sci-fit, mely nem leli helyét az Andromédákon innen, sem túlnan, az elfogyó anyagban. Te még „fény” akarsz lenni, pedig kiöltél már mindent, ami idea volt, csupán: mert hite (hitele) volt, nem érdekel már csak a GDP. Elkéstél! Mert a vágy nem tudott megkapaszkodni a sikamlós papi malasztban, csak hajtogatta az örök igazságot: „én már itt vagyok”, mert itt voltam öröktől (mondja). Lásd be: a filozófus auctista; belső szemléletének fogja.

A vallásos ÉN

A Valóság a „nem felébredett” számára ijesztő lehet, a félelem meneküléshez vezet. A menekülési szándékok építik fel a hiteket. A hit mindig szubjektív, de a vallás közösségivé, általánossá válik, és különféle formákat ölt (katolicizmus, hinduizmus, iszlám, buddhizmus stb.). A személyes hitekből nagyon erős egyetértés, megegyezés kovácsolódik ki (ez jellemző a politikai ideológiákra is), és végül valós igazságérzet jön létre. Ezért mondható, hogy a vallások tanító természetűek és hitelveik a szoktatásra, és nem a tudatos belátásra támaszkodnak.

A vallások igyekeznek hasznosítani a korábban tiltott és tagadott diszciplínák eredményeit, elfeledve, hogy valamikor megégettek gondolkodókat. Hol lenne most a villanyáram, a digitalizáció, az informatika, ha rajtuk múlt volna? Pedig milyen jó a fűtött templom, az egyházi rádió, a tv, a közvetlen miseközvetítések, az óriáskivetítők. A Vatikán előkelőségei úgy nézték a foci-vb-t, mintha a menyekben jártak volna. A pápai csillagvizsgáló álnokul ismétli: „és mégis mozog a Föld”. Hogy van ez a tévedhetetlenség?

Ha a tudományban jelent meg a kreativitás, máglyára került! A művészetben megjelenőt viszont eltűrték, mert már beépített istendicséret volt az: Zarathustra óta, de lehet előbb is. Beépültek az akcidente közé, amint bármi, ami „van”, ám néhány irányzat: határozottan nem ilyen volt. Hanem tagadó, legfeljebb közömbös.

Hazug premisszákból csupán úgy lesz igaz, ha évszázadokon át ülepedik, s mint a guanó (egykor fekália), volt állagát veszítve megkövül. Ilyen kikeményedett hazugságpremisszákkal találkozol a történelemben, ahol megígérték neked azt, amit ők zsebre tettek! Így lett az ígéret is guanó, s te most ama trágyahalmaz tetején ülsz és remélsz! Így azonban a mégoly nagy és nemes állítások is értéküket veszítik. Ezért kell mélyre ásni! Kérdezd: mi volt a kő a tenger mélyén, talán egy lény teste? És mi volt a gondolat? Hiszen volt! Azt mondja Plótinosz: „Aki istent akarja látni, annak istenné kell válnia.” De ezt már nagyon régen, olyan réges-régen mondta. Azóta sok istenné válni akaró ment a máglyákra. Pedig az angyalfénytest elhengerítette a „nagy követ” megismerésed elől, szabaddá váltál. Csak neked hazudták, hogy kő volt! És mi volt az óceán, mielőtt a fénykőlények ott laktak? Oxigén? És mi volt az oxigén: mielőtt nem volt?

A keresztény ÉN

Az ÉN vizsgálata keresztényi értelemben a „krisztusság” témaköréhez vezet, mely dogmatikai jelentése miatt megközelíthetetlen. A vallásban „megmutatott” isten ugyanis jelentősen különbözik a névként megjelenő istentől, mivel a név mint fogalom az empiriának csak egy részére vonatkozik. A tapasztalás, mely a tudásban sűrűsödött, tudja, hogy a nem létező (a fogalom mögötti) a létező, minden egyéb ismert, jelen esetben a mód, amint a fogalmat megjelenítik. (Az ÉN értelmezését is e platonista indíttatású tudomány adja, miközben az ÉN minden ember sajátja.) Mivel a megismerés a létre vonatkozik – ez az ontológia –, a „már” megismertből „létező” lesz, vagyis a tudat a tudottat érti, a személyes névmás egyes szám első személyeként. (Miközben mindenki az általános, kollektív ÉN-t rejti, így alakulnak a misztikus „létszférák”.) Minden ÉN egyforma ÉN, a társadalmak, a vallások teszik mássá, magasabb rendűvé.

E felfogások szerint a nem ismert is ismert, a tekintetben, hogy ha van egyedi, kell lennie általánosnak is, mert hogy „VAN”. Így nemcsak a nem ismert lesz ismert, hanem az ismeretlen fogalmi stabilitása is fellazul, a Lét–nemlét kérdésköre megváltozik, az ÉN körében a nincsből van lesz. Ez a nincs-van lét, amely az ÉN-ben van, az indiai gondolkodás lényege. A kereszténység a „van”-ra támaszkodva nemcsak megnevezi, hanem meg is mutatja Istent: megváltó Krisztusként! Isten ezek szerint megjelent, kinyilatkoztatta önmagát, de ez nem énesége, hanem általánossága.

A mítoszfabrikáló ÉN

A tökéletestől való elhajlása az első ember *voltaképpen léte*, hiszen minden további az egynek kópiája. Azt gondolja Isten: *a tökéletes nem lett teljes, csak résztökéletességet adtam nekik*. Tehát – vonja le a következtetést Isten –, *az emberlét felesleges lét, hiszen az ember egyebet sem tesz, mint a tökéletes teremtésben önmagát mítoszai-ban, később társadalmi folyamataiban tökéletlenül szemléli. Eme szemlélés által újrafogalmazza tökéletlen létét. Amit pedig tökéletesen kapott tőlem, nem más, mint az embermatéria önészlelése – morogta az öreg Isten. – Mert a matéria felismeri, hogy átalakulni képes (a másságba) s ez mítikus képessége*.

Isten nem haragudott az emberre, amiért az felismerte, hogy ő tökéletlennek teremtette, s az ember mulandóságát is észrevette. Azt is észrevette, hogy a hetedik napon, amikor elfáradt, ledőlt pihenni, az otthagyt ember nélküle mítoszt kezdett fabrikálni: honnan is jött, s ki ő? S e mítoszban az ember felismerte az isteni tevékenység múltját.¹ Az ember ekkortól már nem önmaga, hanem a „minden” elvonatkoztatása, mely a mítoszbba vont, a paradicsomba, ahol az ember tükörben látta magát. Mostanra a tükör elhomályosodott, ha elvonod a fényt, elhalványul benned a minden. Meghal a lélek, mely a másvalaki benned. A más-

¹ Lásd Darwint és a természettudósok hitét! Akik felismerték Isten teremtés előtti arculatát.

valaki talán Éva volt? Isten tulajdonságaiban „kettős természete” nyilvánult meg ekkor; az ember ijedtében hálálkodni kezdett, mert tükörben látta a kettős Istent: s dicsőítette. Ám a lusta ember számára Ő „csak Isten” maradt, Ő, a „megmentő”: az ember nélküli Isten. Hol van hát cselekedete, mely megteremtette a hálátlant? Ezért pótolja a teremtést: talán Évával?

A bűnös ÉN

A permanens változás, megújulás igénye, a folytonos vibrálás (4 Hz) a *kicsik ön-megvalósítási akarata*: amint 1914-ben a talajt vesztett Monarchia a sokféleség szelleméből facsarta ki a pszichológiát, a szellemisszencia gúzsba kötésének igyekezetét.

Freud, majd Adler és a bécsiek törekvése az volt, hogy az első nagy vérontásban meglegyeljék motivációjukat. Mi a baj? A bűn! Ez a nagy „*bűnös-ÉN-éhség*” azóta is újabb s még újabb hullámokat vet (szaktudományosan), miközben annak társadalmi képletét, a „Trockij-féle permanens ön-megújulást” száműzték. Trockij a társadalmat forgatta fel, főként a hatalmi szerveket (az államigazgatást), a pszichológus a leülepedett tudattartalmait kavargatja, s közben valamennyien a zavarosban pecáznak! A „néphatalom mint adminisztráció” ma kiverné a biztosítékot. Ha élne, Trockij következetesen azt mondaná: „visszaadtuk a burzsoáziának azt, amit egykor elvettünk tőle”. Most Európa jóllakott polgára pszichológushoz jár, és nem munkásgyűléseken tanulja önmaga megszervezését, hanem: a „boldog jövő” a reménye – a GDP felváltandó egysége. A brüsszeli Androméda-tanfolyamon okul a polgár: „már a fényben” van! A „fény” a hazája!

Az ön-megvalósító ÉN

Trockij önéletrajza oly alapos, hogy szinte tanítható: szakmát teremtett forradalmiságából, a politikusi szakmát. Persze azt is lehetne mondani, valójában a szociológusét, aki összefüggéseket tár fel, ismer ok-okozati rendszereket. Tudja a jövőt (a jövődet)? Sőt letanítja az egyetemeken! S ha valaki nem eléggé aktív, őt aktivizálni kell: kialakítani a hivatásos lázadót. Nietzsche és Trockij igénye, a világforradalom a pszichológiaiba fulladt. Most ott duzzog bennük a „nem akarom”! A kérdés éppúgy feltehető, mint Husz, Galilei s oly sok szent-zseni esetében: mi a bajuk, „miért akarják”, még testük feláldozása árán is az ön-megvalósítást? „Csökönyös emberek” – mondta volna a freudista, az önmagát már megvalósított főorvos – neki lehetett ön-megvalósítani –, és hunyorgott szemüvege mögött, miközben kecskeszakállát simogatta: lelkét fejte? „Miért hiszik, hogy saját ön-megvalósításuk másoknak is fontos?” – mormogta, közben nyugtatót írt receptre – neked! Nyugodj meg, mondta aztán nyugtalanul: ezek még mindig a jézusi akaratok, nem tompulnak le, sőt egyre gyakoribbak mint ön-megvalósítási ten-

denciák, járványként terjednek. A növekvő hormontermelés okozza; csökkenteni, hígítani kell! Mert a Krisztusba vetett hit változatlan: „legyőzzük a halált!”

Az önmagát meghaladó ÉN képze

Az önmagát meghaladó ember képze a gyönyör telítődése, mértéke a szubsztanciavágy szomja: az Istennel való azonosulást az egyben, szubsztanciabirtokosként éli meg, a testiségélmény telítődéseként. Az Istenben megtalált gyönyör a szentáldozás aszkézisgyönyöre,² énmegszüntető törekvése. Az Istennel való találkozást rejti.³

Szent Anzelm feltevése minden képzetet, és annak következményeit, a következmények miatt kialakult szellemtesteket is megszüntető nézet. Mert nem lehet a legnagyobbnál nagyobb (az ördög nem lehet nagyobb, mert ha úgy volna, akkor ő lenne Isten). Ugyanígy a legkisebbre is vonatkoztatható. Az iszlám tiltja a társítást, Allahhoz bármiféle jelző ragasztását: ez a „sirk”. A síta iszlám szerint a leszületettekben (mahdí) folytatódik a Koránt leküldő *szellemszubsztancia*. A növekvő archetípus felismerhető Nietzsche Zarathustrájában is, „*az ember felletti ember*” is a „magasságba” növi magát.

Az imagináció képessége, hogy a) teremt, s e teremtés Te vagy; b) megnyilvánul a műben (ez ma már szinte csak a művészet); vagy c) öngerjed, és a testben marad. Vágy, melyet elbirtokol az „ismeretlen lélek”, s mint hiányt feltölt: a nem ismert, de már „feljebbvaló” (Úr, hatalom stb.) akcidentsével. A megmért „másvalaki”: mint lélek-harmadisten visszatér a Szentháromság Istenébe, ahonnan kiléptette a vallás.

Az önmagát meghaladó ember képze idea, a modern kor rögeszméje: nem más, mint a szellemi uralma a test felett – amikor a transzcendentális fokozott öngerjedése felemészt más szellemfogalmat is. Ám ezek főként a fogalomba helyezett bizalmak, melyeket testetlenül metafizikai köntösbe bújtatnak. A fogalom takaróját a metafizika, a modern kor megváltása képes fellebbenteni; mely irány a vallásos-fizikai világteremtés-modellek szövevényéből jön létre. Melyet a fogalomvilág – az írásbeliség hajnalán – a vizuálistól elorozott. Ilyen fogalom az „Istenség – végtelenség – teljesség” értelem előtti és ugyanakkor értelem utáni fogalma. Mennyi mennyei lett volna jó, ha csak mennyiség lett volna. Miért óhajtottad hát, hogy a mennyiség minőség legyen a sokadalomban? Hiszen az érzék szépségét el-

² A tanítás szerint annak oka külső, a világlélek vagy Isten jelenléte, jelentkezése. A találkozás előtt szinte minden nagy rendszer aszkézist követel meg.

³ E tapasztalatokat nem lehet elvenni a hívőktől. A kegyelemmel telítettekől, akiké a „meny-nyek országa” is; akik erre vágnak, s vágyuk erre alkalmassá teszi őket. A vallásos ember hite imaginatív, elhízi imaginációját, éne benne van imaginációjában, énében materializálja hitét. Nem a tudat öngerjedésének, hanem Isten kegyelmének hiszi azt.

hagyta.⁴ Mennyei lényé lett Epikurosz érzékisége, mely lehetett volna a LÉT szülőanyja, az érzékelés érzékelhető világának.⁵

A konzumáló ÉN

A szakmákban itt-ott megőrződött a régi (hígulatlan = specializálódás előtti) készségek elfogódottsága: a szolgálat konform megsegítése, a tárgyakban előhívott praktikus szépség, mely rohamosan felélte önmagát a használhatóságban, a gyakorlatban. Visszamaradt hát a praktikus, a szépség pedig mint távoli idea a polgárság revelációja lett, áru, amelyet visszaböfög, de a kérődzésben megsavanyodott. Begyűjtötte, és kiállításokon mutogatja (a savanyát): pénzt szed az ajtóban, és elmagyarázza, ezek ti voltatok, bennetek volt, csak (menekülve a jövő felé) elhagyátok a bilit, amint hiteteket is! Ám én vagyok a nagy söprögető, a bili- és bödöngyűjtő: összeszedem utánatok. Én vagyok a liberális értékmérő: a volt népi volt? A múlt szakszerű (diszciplináris) zsírfeldolgozója, hokedli- és lavórszakértő, a hagyományápolás! A polgár intellektusa: zabálni és zsírba ágyazni az idegeket, hortyogni és nem törődni az idővel! Csak biliből negyvenegyét állítok ki: mert a történések a pillanatban számérték nélküliek!

A magyar polgárság (ha van ilyen, hiszen volt), nem érte el, hogy létélményét megfogalmazza: irodalomban, festészetben és zenében. Csupán a „népi” vagy más hatások francia, német, amerikai fazonjában tetszeleg a tükör előtt. Mert a kapitalizmus ott átélte azt az állapotot (pl. a fordizmus), amikor kielégítette az éhes polgárt, amikor az emberek nem kizsákmányoltak, hanem vásárlók lehettek. (A marxizmus ott ment tönkre, és nem itt!) S ez nagyon más világot teremtett! (Lásd Dos Passos USA-regényfolyamát.). Itt még a mai napig kielégületlen emberek sóvárgásai mutatják az ideák nélküli jövőképet. Még habzsolni, falni akarsz, mert nem ettél eleget: ezért mondom, „*a kövérek hatalma*” még odább van! A kizsákmányolt vágykielégítése: itt trockizmus. A permanens világgöröcsölés

⁴ Az istenek az ilyent nemcsak jutalmazták, de büntették is; ismert Illés felemelése vagy Lucifer letaszítása. Ám az ember önmagától is tesz ilyeneket, lásd Ikaroszt. A keleti világban a jógik képességei is rendkívüliek, repülnek, testüket kihelyezik a porhüvelyéből, s áthelyezik máshova. Ismert a tibeti tanítás, a tudat áthelyezésének tanítása is. Mindezek nemcsak a kereszténységben, hanem az iszlámban, sőt a késői (mahájána) buddhizmusban is helyet kaptak, valójában a test-szellem elválásának és különválasztásának formáiként. A *testtől eleve különálló lélek a kereszténység alkotó ideája, az isteni princípium egyik alakja a Szentháromságban! Az ígélet órájában elfoglalta helyét „az Atya jobbán”! E szempontok és módszerek Szent Anzelm álmanak materializálói; megmérték, és mértékegységükkel el is látták a szubsztanciát.*

⁵ Az érzékelhető világ az érzékelésben tudatosodik. Azt gondolom, az érzékelés érzékelhető világa előbbre van, mint a megfontolva gondolkodás napi gyakorlata. Jól tapasztalható ez a közlekedésben, ahol számos reakció nem is tudatosodik. Ma az érzékelés jórészt technikai eszközök észlelése. Az eszköz adott reakciót mér, ez rögzül mint érzékelhető világ. Kivételt képez az olyan gyakorlat, mely mégiscsak a tudatosodásba akarja visszavinni az érzékelhető érzékelést, ez a kultúra és a tudomány hatalma. Anzelm vágyálma erről szól. Ezért ő a tudomány előhírnöke is, „méri a mérhetetlent”!

eszméje mostanra „a belső utak önmegvalósítási programjává”, belső ragyogássá, a „fényember” reményidiotizmusává vált. A materializmust vallássá emelni csak akkor lehet, ha megszűnik a papszerep. Ha nincs *pontificalis* lét: nincs mivel „hidat verni” – összekötni az eget és a földet! Nincs közvetítő, a honi idealista materializmust, a „tudomány vallását” az orvos mint abszolútum váltja fel: csupán helycsere történik. Itt a remény, ott a bizalom! A megoldás a tudomány feladata lesz, nem szolgálat, hanem szolgáltatás. Ez cseng ki a Trockij-féle „világátalakítási” modelltől.

Mi kell hogy legyen a tevékeny élet értelme? Az, hogy az általános jólét érdekébe helyezze célját. Amíg Feuerbach a politikát új vallásként értette (szabad erő, lekötetlen gyök), addig Spengler már látja, ez nem vallás, hanem mámor lett. És íme a közgazdász a jóságot, amelyet a papoktól elcsent, szétosztja (a GDP elve). S most a célként megfogalmazott általános jólét mámorosan önmaga beteljesüléskövetkezménye. S ez a mámor átlengi a szellemet: az ünnepekben és a hősiségben.

Az objektív ÉN

Európa jelenleg krízisben van. Csak akkor fog alaposabban megváltozni, ha képes lesz a szellemi erőt működtetni (és nem a bezárt szellemet). Mert a szellemi erő a fogalom előtt létezik: ez a primordiális lét, ahonnan a fogalmak, pl. az objektív is származik. Az európai kultúra azonban nem ezt használja objektívként, azaz valóságként. Ezt részleteztem 2016-ban megjelent munkámban, a *Kiindulásban*.⁶ A görög filozófia a valóság általános létezését tekinti objektívnek, azaz létnek. Ezért az objektív a mai európai kontextusban értelmetlen. Létalapjukat veszített gondolkodások oda vezetnek, hogy egyre inkább virtuális világokat hoznak létre. Ez átmenetileg lehet jó üzlet, de ha a konszenzus emiatt alapjaiban megrendül, a kötések eloldódnak. Ilyen a virtuális növekedés, mely nemcsak a vallásokra, hanem a köznapi létre is vonatkoztatható, ezért is a *Kiindulás* gerince az „isten-ség-végtelenség-teljesség” hármas ideája, melyre a könyv gondolkodása épül. S mely szerintem a XX. század betetőzése volt. Ezt kell felismerni, ezért az idealizmus és a materializmus duális ellentétét (antagonizmus) a sutba kell dobni, és háromalapú filozófiát kell használni. Ennek egyik módja a 3. kizárása törvényének a megszüntetése, mely a logikát tartja fogságban és a vagy-vagy alapú gondolkodást a mai napig szüli:

Az önmagaságunkban rejtőzködő ÉN (ipszeitás)

Valójában két filozófia létezhet: a gyakorlat és a szellem. A szellem, mely keletkezeti az ideát, miért van az idea előtt? Mert lineáris a kauzalitás? Így keletkezett

⁶ Berkes András: *Kiindulás. Filozófiai értekezések*. Budapest, magánkiadás, 2016.

Istent, melyet a vallás materializál (és nem idealizál, amint a materialisták képzeltek), keletkezteti a gondolatot, mely rendszere az értelemnek. A szellem tehát nem metafizika, nem módszer, nem vallásos idea, nem fekete lyuk, nem bumm, sem nem a nagy reccs. Nem átalakulás és nem kezdet. Nem lényeg és nem esszencia. Nem alany és nem állítmány. Azt mondja a *Tao Te King*: „a szellem kiapadhatatlan szülőanya” – akkor miért még mindig a papok adagolják neked? Pedig olvashatod ugyanott: „e szülőanya szülte az eget és a földet”. Téged nem? És olvasd a könyvet: „A Nagy Szülőanya örökkévaló és saját magában rejt mindent.” A papok uralmát is? Egyszerűen mondva: a „TAO”. A hit csupán részleges tudat, része a tudatnak, vagyis az, ami éppen a tudat „előtt” van. Még nincs „benne”! A társadalom emlékszik a konszenzusra, melyet addig taposott, míg megkeményedett! De még tudja: *amikor a felhő visszaemlékszik a vízre, kezd hasonlítani az esőre!*

A gyakorlat filozófiája a praxis, a minden emberben megnyilvánuló akarat-cselekedet sor. Rövidre zárt kauzalitás. Lineáris. Marx materializmusa akkor téved, amikor azt hiszi, hogy az önmagát megszerző ember legmélyében feltétlenül és szükségképpen a vallást találja. Önmagaságát találja. Az önmagaság az ember ideája – erre ugyanis csak az emberi lény képes; nem vallásos, mert a vallás vállalt, az önmagaság pedig létállapot! A szellemfilozófia a LÉT üzenete, és nem a vallásban gúzsba kötött idea. Ha ezeket a nagy szakaszokat véljük „tartam”-nak, azokban hasonlóságokat ismerünk fel. Ellentétben a történelmmel – mely néhány ember, többnyire királyok viselt dolgairól szól –, a szellem mozgásaira figyelhetünk, s nem azokra a részekre (korokra), melyekben manifesztálódott, hanem a vallásra, a történelemre, a tudományra stb. A szellem egyszerű nyelven annak felismerése, hogy „valami az ember felett van”. Ez megnyilvánult külsőként (mint brahmanikus kultúra, iszlám), belsőként (mint tudomány, akarat) és elfojtva (lásd pszichológia). A XX. században ezek intenzíven konvergáltak egymás felé, hibrid rendszereket hozva létre. Létrejötték a mesterséges kevert vallások, a pszichológiai (ál)tudományok és a „vagy-vagy” (tépelőds = depresszió), a befulladt akaratok. A kalpa lezárult, nincs tovább!

Az ÉN az egyesben és az általánosban

Ha az elvonatkoztatási képesség az egyesből az általánosra, majd az általánosból a transzcendensbe lép (mely rejtőzködő egyes), valójában leírja a teremtődést. E folyamat azonban nem megismerés, hiszen az általános mint olyan megismerhetetlen, mégis új világot keletkeztet: általánosít, mely minden korábbi (előző) felismerésre visszahat. Ez a „kör” alakú modell a végtelen archetípusa, melybe kezdőmozzanat van oktrojálva (szemben a lineáris modellel). A modellben minden ugyanaz és minden ugyanannak a következménye. Hogy ki mikor és milyen mértékben kapcsolódik egy szerves, organikus, lüktető kultúra megértéséhez: kód, mellyel azt megközelíti. Ezek a kultúrák.

Leginkább azonban két szempont működik. 1. Az idő mint személyes vagy átélt (lásd a keresztény időszámítás kényszerét más kultúrákra). 2. Az egymásra

hatás, keveredés, amikor a folyamatba kapcsolódsz. Így örvénylik pl. az iszlám, mely a zsidó-keresztény kultúra közötti „ék”! A még nem karámosított „ÉN” mindkettőt feszíti.

Ezért is mondható: én értem azt, hogy akkor is vagyok, ha nem vagyok! (Ilyenkor az értelem általános, pl. „a tudat tana”.) Ám most más dimenziót használunk annak tapasztalataként, mert ott (az általánosban) nem tudtuk „realizálni” magunkat. Attitűd vagy megfelelési kényszer? „Miként tudsz hasznos lenni, ha nem akarják, vagy te sem akarsz, vagy nem tudsz?” Ilyenkor szempontjaid „változók” lesznek, miközben megmaradsz az általánosban.

A csalóka egyes szám

Az első személy sem magányos, azaz nem „egy”, mert csupán az „egy” lehet az első. Zéró ugyanis nincs. Mert az egyes szám első személy csak a „TE” duálban létezik, mert „valaki” mint a másvalaki léte mindig benne van. Ugyanakkor vallásos értelemben az „ÉN” azonos az „Ő”-vel, hiszen minden Istenben van, mindenben Isten van: belőle ered és belé tér vissza. Ilyen értelemben az „ÉN” időleges, átmeneti, de mindenkor Istennel telített. Épp ezért a többes szám (miti-ók) tartalmatlan, a megfosztott „egy”, az egyben lévő „egy” lényegisége miatt. Minden többes (szám) „TE”, mert az általánosra utal, mely az egyesben lapul. A többes dialektikája ezek szerint így írható le: az „ÉN” (*egyes szám első személy*), a „TE” *mint minden olyan, ami az egyesre hat, a „TE”-ség lényege: a másvalaki bennem (= lélek) ez esetben a „másvalaki” mint az általános: így egyes és többes egyszerre és ugyanakkor.*

Az „Ő” valóságos állapota szerint csak az „ÉN”-ben létezhet önállóan, ám a „TE”-ség is „Ő”-vel telített, mivel minden „Ő”. Isten nem lehet ember nélkül, ami maga a mítosz. Az ember magába foglalja Istent, és Isten magába szívja az embert. Az emberi kivetítés menekülés a „TE” nyomasztó terhétől, kényszer, mert mindig bennem van: nem tudok „TE” nélkül létezni, miközben az „Ő” vazallusa igyekszem lenni. Független, szabad „ÉN” tehát nincs! Ezzel a háromszögbe rendezett kapcsolatrendszerrel leírtuk, minden egyéb más irodalom.

ÉN-nélküliség

A buddhizmus „csak tudat” tana felfogható úgy, hogy azt az „ÉN-képet” szünteti meg, mely nem kialakult voltában valamihez kötődik, lényegében funkcionális lesz. Ez az, melyet a közösség hasznosít, vagyis az „ÉN” másokért tevékenykedő „önmagasága-önátadását”, a „megsegítő ÉN-t”. Mivel a konszenzusok a közösségekben általában a „megsegítő ÉN-t” hasznosították, ezért és emiatt alakult ki a megmentésre épülő vallások sokasága, melyek lényegében a „vezér”-motívumot hasznosítják. A vallások alapítói sajtáságos vezérek, akik a szellemi irányítás mellett fizikális megmentést is nyújtanak, amelyben megerősödnek. A vallások ha-

talommá alakulása számtalan példát ad a sajátos társadalomefelettségre, abszolút igazság képében, melyet az idea szolgáltat.

Valójában a vezető erejük ez a szellemi erő, melyhez egyre többen csatlakozva képesek megmenteni a konszenzust. Eme módszert reformálja meg a nagy Buddha, tagadva, hogy az ÉN mint olyan, tiszta állapotában létezne; maga is káprázat, s ezáltal lesz, lehet bármely ideának a rabja.

Ennek felismerése vezet az „ÉN-nélküliséghez”, vagyis a Buddha tanai általi, azoktól vezetett megtisztuláshoz. Az önmagára visszautaló ÉN, a folytonosan visszatérő és követelőző ÉN káprázatának megszűnéséhez. A buddhizmus jelentősen különbözik a többi vallástól, épp azok „megmentéselvének” megszüntetése a célja, ebben az értelemben reformálta meg a brahmanizmust. (Buddha a korábbi brahmanizmus istenképeit reformálta meg azzal a céllal, hogy ezek mint motivációk ne működhessenek „benned”. Mert akkor megint felkeltenék „benned” a vágyat, a szeretetet. Mert „istengyár” lesz belőled, ahol Jézus Krisztus a *jolly joker*.) A buddhizmus különbözik a pszichológiától, mert nem kívülről látja a vizsgált személyt és nem tudományos anamnéziseket alkalmaz rá vonatkoztatva. De nem hasonlít a vallásokra sem, mert nem ad megmentést az ÉN képzetében vergődő, önmagát sajnáló Énességnek. A pszichológia mégis felhasználja, mivel saját ismeretforrásai már kiüresedtek. A transzcendentális pszichológia pedig belefelejtkezik.

Az északi buddhizmus sajátos útja igényelte a vezetőt, s ilyen értelemben ÉN-t birtokolt. Megjelentek a nagy egyházatyák, akik iskolákat teremtettek, ezeknek a vitái pedig létrehozták azt, ami idegen a tanítástól, magát a versengést. Ez okoz valami homályos átfedést a vallásokhoz, hiszen azokban is az Istenhez közel jutás fokozatos, a vezetőhöz, vagyis a szubsztanciához való viszonyban realizálódik. Az ÉN-megszüntetés tana így saját tanítójával került ellentétbe.

A művész ÉN

Az ÉN a művészetben nem más, mint a művész ÉN-birtoklása. Az emberek a művészetben saját magukat imádják, a „lehettem volna magam is” elve szerint. Az ÉN ilyen módon „tudásközpont” is. A művészet nem közelíthető meg a tanulás általános felfogása felől, hanem csakis az ÉN-kép ad választ rá, miről is van szó. Az ÉN legrejtettebb kincsünk, a művészet a befolyásolásmentes ÉN képződménye. Lényegében hasonlít a Buddha által felismert állapothoz, mely a művészek közt gyakori, sőt a zen egyes megnyilatkozásai maguk alkotják a művet! Ezért is mondja a dalai láma, hogy a buddhizmus létállapot, amint a művészet is, és nem árutermelő, nem GDP-növelő és nem tanítható.

A mozgás az ÉN voltaképpeni helyzete. Vagyis helyzeteiben alakul, amint azt Arisztotelész is vélte, a helyzet valaminek valami miatti változása, helyváltozás. Amint a dolgok, úgy az érzelmek folyamatos helyváltozásai is motiválják a megnyugvásra törekvő ÉN-t, s ezért lesz nyughatatlan. A nyughatatlanság minden alkotás lényege, mely a mennyiségi sokasodást a minőség felé sarkallja, melyet

épp ezért soha nem tud elérni. Ez a művészet filozófiai értelme, olyan, mely csak külső szemlélőként, vagyis a másik ÉN-nek értelmezhető. Miközben a hagyományos értelemben vett „művészi stílusjegyek” konzerválni igyekeznek a formát, az a szükségnek megfelelően változik. Azért nincs és nem lehet két egyforma művészi produktum, vagyis nem sokszorosítható, mert nem ismeri fel önmagát. A művész önmagasága = nem-önmagasága, miközben mindig az. Ellentmondásaiban fogalmazható meg, ezért gyakran tagadásként látjuk, legalábbis a konform társadalom így kívánja, hogy mindezekkel saját aluszékonyságát legitimálja. Az oblomovi lét legnagyobb tanulsága maga az alvás, mely a létfáradalmak kipihenése. Nem véletlen, hogy a munkára épült GDP-növelő társadalmakban megvetés és szidalom tárgya. Miközben az ilyen kultúra elfáradt volta civilizációba hanyatlik. Pedig a nem cselekvés, a vu-vej olyan szemléleti formát jelent, melyben a cselekvés akarata nem a tárgyi világ dolgaira irányul, hanem sajátos, az ÉN működését megállítani, fixálni igyekvő tudást jelent, ilyen értelemben képes pihentetni a „munkára épült” rendszereket. Így ebben a felfogásban a művészet sajátos nem cselekvés, áruvá kényszerítése a kapitalizmus legnagyobb bűne, mely az emberi lét fogyasztásának, áruvá kényszerítésének módja, a „visszarabszolgáltatás” gyakorlati eleme. Ezért is a buddhizmus, mely sajátos létállapot, alkalmas mindezek értelmi felfogására, „benne és általa az idea ÉN-birtokosság lesz”. Ezt kell majd megszüntetni a tanítás szerint, ahhoz azonban, hogy megtehesse, előbb birtokolnia kell azt!

Az emberi világ ideái mint ÉN-képzetek

1. Az okság és következményei. A mozgás. (Testiség.)
2. A törvény mint a konszenzus meghatározója és befoglalója. (Szellemség.)
3. A vallás mint a LÉT értelmezése. A mindenekelőtt való levés, Platónnál. A metafizikai ÉN és a transzcendencia mint túlhaladott ÉN. (A szellemség produktuma.)

Az okság, a törvény és a vallás: az emberi hármasság, „gyökéroka” a háromalapú filozófiának; mely 1. a testiség, 2. a szellemség és 3. a szellemség által létrehozott világ (helytelenül a lelkiség).

Az emberi levésen túli ideák mint az ÉN gerjedelmei

A mágikus lét. „A szellem határozza meg az anyagot, és nem fordítva.” A szellem ilyenkor is transzállapot, a Kandinszkij által definiált modern elképzelés kiegészül Malevics vallásos misztikájával. Valójában a formák rendje rendezetlensége előtti állapotával. Miközben a pszichikus energiák épp a vallásos tevékenységben sűrűsödnek, és keményednek hitté, szerinte „a formák a végtelenséget leküzdő intuitív energiából származtak”. A végtelenség a hitben nyeri el tartalmát. Az em-

bernek, így a művészek az „intuitív világcélt kell megvalósítani és kifejezni”. Ezért a kreativitás sajátos imádkozás, a fantázia meditációvá válik, ez a művészet filozófiai meghatározottsága.

Malevics szerint az ember célja, hogy igyekezzék „közelebb jutni Istenhez, mert Isten a tökéletesség”. A művészet út, melyen az ember halad célja felé, mely az „isteni harmónia feltárása”. A világ hozzáférhetetlen gondolkodásunk számára, az ész semmit sem észlelhet, az értelem semmit sem érthet meg. A világ elrejtőzik a végtelenségben és a sokoldalúságban, és nem tárul fel a dolgokban. „Az, amit mi valóságnak nevezünk, az a végtelenség, amelynek nincsen súlya, sem mértéke, sem ideje, sem tere, amely sem nem abszolút, sem nem viszonylagos, és sohasem ölt formát. Nem lehet sem elképzelni, sem megismerni. Nem megismerhető, s ugyanakkor mégis létezik ez az örök 'semmi'. Az ember, amikor a világot kutatja, képzeteket teremt, ezek a különböző embereknél merőben különböznek, úgy, hogy teljesen szubjektívek” – írja Malevics 1927-ben *Tárgy nélküli világ* c. könyvében. „Az ember és a természet két antagonisztikus princípiumot jelent, amelyek sem egymást megérteni, sem egyesülni nem képesek”, mert mindaz, amit mi természetnek nevezünk, csupán fantáziánk terméke (meditatív világ), amelynek semmi köze sincs a valósághoz. Az okkultizmus gyökerei vannak itt jelen. A tudat ily módon való befolyásolása jelentősen hatott a szürrealizmusra, és ma is szemléleti mód.

Az absztrakt művészet áthatolhatatlan falat emel a jelenség és a lényeg közé, a tárgyakkal az emberi érzékek számára hozzáférhető külseje s belső értelmük közé, mely utóbbi titkos. Ez a magában való lényeg (magánvaló), mely csak az ihlet, az ösztön és az isteni kinyilatkoztatás számára hozzáférhető. Ezért a művész is filozófiai előképzettsége (és nem okkultizmusa) okán fogja fel a művészetet, vagy a minden élményt általánosító kopírozásnak (másolásnak-utánzásnak) tartja. Vagy amint Malevics állítja, nincs semmiféle megértés ember és természet között, a művészet igazi és valóságos teremtés, az isteni teremtés továbbgondolása. Láthatóan tehát kitölti a kanti űrt, és a lélekdimenziók feltárásával az emocionális teremtést alkotja meg. A XX. században el is indul a vizuális és a verbális képzetalkotás, olyannyira, hogy ma már virtuális világban élünk, mely főként a városlakók esetében dominánsabb, mint a természet. A technikai civilizáció teremtette világgép segítségével „az intellektualizmus annyi esztendeje után ismét felemelkedünk az ösztönöshöz, üdvözölve a gyermekeket, a primitív népeket s az örülteket”.

A művészet az egyetemest keresi a különösenben. Megtalálni a szépet annyi, mint felfedni az egyetemest. Ez az egyetemes az isteni. Feltárni ezt az istenit bármilyen műben annyit jelent, mint esztétikai emóciót kiváltani. Ezek Theo van Doesburg holland festő szavai. Csakhogy az egyetemes nem a teljességet kitöltő végtelen, hanem univerzálé. Itt az esztétikai megítélés visszahátrál az általános és az egyes dialektikájába, mely szerint minden általános egyes, és minden egyes általános is. Mindennek biztosítéka az ember, amint régebben a skolasztika is képzelte, létrehozója a tiszta gondolat.

Ha érteni akarjuk a nem érthetőt, akkor a „tisza gondolat” nem egyéb, mint a gondolat teljes kiürítése és megszüntetése, mert a gondolatot gondolatlanítani annyit jelent, mint megszüntetni. Következésként a művész délibábot hajszol, s végül önmaga semmisíti meg önnön képességét az alkotásra. E tekintetben a művészet nem egyéb, mint felfokozott érzékiség a teljesség megértésére. Néha szerrel, droggal megsegítve. A gondolatok önmagára való visszahatása ugyanis öngerjedést eredményez, a kanti rejtés buddhai mag, melyből az ezotéria a mai napig táplálkozik.

A „beleérzés-elméletek” csíráként képzelik a művet, mely képesség szerint a befogadóban folytatódik, sőt növekszik. A belevetített képesség-képzletek a csoda felfedésének módjai: miként tudott olyant teremteni? Így a modernizmus a vizuálist ismét a beszédbe gyömöszölte. A korai esztétika a görög szobrászatot és festészetet a tökéletesség megtestesülésének tekinti. Zeuxisz, a festő oly tökéletesre festette a szőlőszemeket, hogy a madarak oda jártak csipegetni. A tökéletesség fogalma alárendelődik Kantnál, az emberi képességek maximálása (rejtve) egyre inkább elérhető követelmény lesz az akadémiizmusban. A tökéletesség ellenszere a XIX. század végén a „hagyd úgy” esztétikája. Ekkor a tökéletes egész a részben feldarabolódik; míg Isten teremtménye minden kis részletben tökéletes, a már csak aspektusaiban tökéletes művészet feldarabolva elveszti eme képességét, akcidenteket alkalmaz a tökéletesség kifejezésére. A gondolat hatalmas útja ez a formátlan platóni világtól az arisztotelészi formáig, mintegy bizonyítva a két rendszeralkotó filozófus nézeteit egy harmadik, a Buddha általi szempont segítségével. A látott is tudattartalomává lesz. Az egyik legnagyobb „tanító-beszédben” Kasjapa felmutat egy virágot: *az ÉN a műben megpihen.*

A Buddha gondolkodása az ÉN bármely megnyilvánulását megszünteti, így minden személyes általános. Ez az absztrakciós kényszer a fogalomalkotás logikáját veszi igénybe, amennyiben a fogalomnak a gyakorlat nem próbaköve – amint a zsidó-keresztény-görög logika gondolja. Az isteni „mint olyan” a törvényekben, majd a közösségi, államalkotási modellekben igazul meg, s válik a megismerésben azok alapjaivá. Így a formális logika is. Valójában tehát e vallások a konszenzus metafizikai köntösét hasznosítják, vagyis a „jó” és az „abszolútum” érvényességét. Az így felépült társadalmak „felettes enje” a transzcendens ÉN-ben honol mint „Atyaság”.

Valójában az ÉN csupán a hétköznapi használatra alkalmas fogalom, melyet a transzcendentális „igemag” meghagy közszerű használatra. Bár létezhet ÉN, mégis minden alárendelt az igazi és egyetlen ÉN-nek, írásban meg van különböztetve kis- és nagybetűvel. A pszichológia viszonyként használja és hasznosítja, gyakran a társadalomhoz, máskor az istenség elképzelt mértékéhez. Az ÉN leggyakrabban azonban a morál mértéke.⁷ E módon tehát „vezéridea”, bár tagadha-

⁷ Isten mindent lát.

tatlanul egyes ÉN-ek felforgatták a társadalmi nyugalmat, elméletben és gyakorlatban is.⁸

A Buddha felismerte az ÉN képzetalkotó lehetőségét, utólag ezt más nagy rendszerek (vallások) is megteszik, valamilyen módon hasznosítják azt. A fogalmak változtatása jól mutatja a minden „más” kizárásának törekvését, így van ez a művészettel is. A vizualizáció alkalmas volt a verbális hiányzó elemeinek megértetésére, így volt az istenfogalommal is. Az „öreg Isten” és a Fiú megmutatása festői magatartást kívánt, így a „vallásos” művészet sajátos ikonográfiát hozott létre.

Az általánosban lévő nem lehet az egyediben; ez a közhelyszerű középkori vélelem, mely szerint, ami fent van, van lent is, vagy elég a fentit tanulmányozni, hogy a lentit értsük.⁹

Ez nemcsak elvonta a figyelmet az emberről, és hamis tulajdonságokkal ruházta fel, hanem hozzájárult a transzcendens képzetek eluralkodásához a fantáziavilágokban. Ez már filozófiatörténet, s mivel a közszerű gondolkodás és az ezoterikusok az „istenemberi” képzeteket hasznosítva a „közöttünk élő” Jézus idoljával a „napi Krisztust” adagolják, itt csak rámutatok, e képtelenség az absztrakció befulladásából ered.

A buddhizmus nagy alakjának, Nágárdzsunának a felfogása jól mutatja, hogy a logikus fantáziálás mégiscsak az ÉN rejtett képzeteiből merít. Tagadja, hogy 1. „a valóságban így van”. (Ez leginkább elfogadható, hiszen lehet másként is.) S ez a második tagadás, hiszen 2. akkor nem így, hanem úgy van! Ezért hamis mindkét állítás, mert 3. nem lehet „így is, és másként is” egyszerre és egy időben. Így aztán se így, se másként nem lehet, vagyis a dolgoknak, jelenségeknek nem lehet valóságossága (arca és állapota), melyet megismerhetnénk, s valóságosnak képzelnénk. Nágárdzsuna tagadja a logika érvényességét, mely általában a jelenségek megismerését értelmezi, és 10 kategóriába sorolja. Minden idők egyik legnagyobb filozófusa (a VIII. században) tudta, hogy a tudat képződményeit az ÉN hozza létre és a logika csalja. Európa ezt nem értve fejlesztette ki a pszichológiát, és magyarázatok tömegével igazolja hamisságát. Az ÉN sikertelenségei, a transzcendens valóságba vetett hit Európa válságtünetének egyik oka, vagyis a logika biztosította több ezer éves nyugalom megbillenése, és annak felismerése, hogy más alapú gondolkodás kell.

⁸ E vezérek ÉN-je nem mindig felelt meg az isteni elvárásoknak. Legalábbis annak, amit egyesek úgy vélték. Így előfordult, hogy keresztény főpapok statisztáltak Hitlernek, meg sem várva hogy Isten ehhez mit szól. Ma is előfordul, hogy a főpap ellentmond a pápának, s ezzel nemcsak a legfőbb méltóság Istentől kapott bizalmát annullálja, hanem hatalmát is helyettesíteni óhajtja.

⁹ Rajmundus Lullus mondja: a világ és a tudat törvényszerűségei azonosak, hogy mindkét területet megismerhessük általuk. Vagyis ami bent van, az van kint is. Ez eltorzítva így jelenik meg az ezoterikusoknál: „ami fent van, az van lent is.” Ezt a zagyvaságot Hermész Triszmegisztoz nyakába varrják, s úgy találják. Nicolaus Cusanusnál a „mindegyik mindegyikben” van. „Csak az egyesek a valóságosak, amelyekben az általánosok összevontan vannak meg.” (Azaz a jelenségekben az ideák sűrűsödnek, azaz Isten.) Ez kétségtelen Korán-hatás, amint azt korábban írtam. (Cusanus levelezett a szultánnal, muszlim tudósok nagyra értékelik tevékenységét.)

Summa: itt nem tértem ki az iszlám ÉN-képzetére – ezt a mai magyar közszemérem nem kívánja. Ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy a nagy vallások az ÉN-képet a megnyilatkozó szubsztancia részeként értik, vagyis nem lehet Krisztus vagy más istenként megjelenő szubsztancia ÉN-ségéről beszélni. Ezért fontos az ÉN olyan irányú előkészítése, melyben fel lehet fogni, hogy ez a változás lehetőségként „már akkor és ott” benne volt. Ez az aktuális felfogás, mely mint az igemagban lévő jelenlét, transzcendens értelemben mindig előtte van az ÉN-nek, ezért egyes esetekben azt nem igényli. Az ÉN mint „lekötött gyök” ugyanis feltételezi a testiséget is, melyre nem minden nagy vallás tart igényt, bár a történetiségben részletezi azt.¹⁰

A kereszténység a „szent” fogalommal lezárja a továbbgondolást. A mahájána az ÉN-ségben megrekedt létezését segíti, a bodhizattva fogalmának beemeléssel. Érdeemes megemlíteni, hogy Kőrösi Csoma Sándor magyar tudóst bodhizattvá-nak tekintik. A filozófia irányából szemlélve a vizsgálat tárgyait a személyes ÉN-ségek épp a logika általánosságában méretnek meg, képesek-e a történetiségnek, vagyis az „átlagozó” eseménydús időnek nemet mondani.

¹⁰ A középkor géniusza ezt a kérdést már Arisztotelész alapján megoldották. A teret interiorizálták, ez vezetett később az éter leválasztásához. A tudományban ez azt eredményezte, hogy a fenti, vagyis a világegyetem a csillagképek szerint már nem érthető, az ősi káldeus próféciák nem alkalmasak. Ez utóbbit melegítik fel ismét az ezoterikusok, különböző erőt és befolyásolást tulajdonítva azoknak.

Bérczi Szaniszló

A személy fogalmának formálódása a bibliai időkben

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy hogyan járult hozzá a mai európai személyfogalom kialakulásához és a természettudományok megalapozásához az izraelita ószövetségi és a keresztény újszövetségi felfogás, valamint a korabeli görög gondolkodás; hogyan jött létre az európai személyfogalom e három szál szintéziseként. Döntő szerepet e modellben az egyszemélyi felelősséget alapnak tekintő mózesi törvény játszott.

1. A személy a mózesi és a jézusi szeretettörvény fényében

A személyiség szempontjából osztatlan közösségről

Amikor a műveltségi közösségek fejlődését akarjuk fölvezetni, azt keressük, hogy miket gyűjtött össze a közösség az őseitől, a közösséget összeadó korábbi részközösségektől, és miket fejlesztett maga hozzá. Vannak forrásnak vehető közösségek, melyeknek a fejlesztéseit nem lehet korábbi közösségek hagyományaira, vívmányaira visszavezetni.

A személyiség szempontjából osztatlan közösség az a fejlődési állapot, amelyben a társadalmak az írott történelem kezdetén élnek. Osztatlansága éppen a bekövetkező későbbi „földarabolódása” fényében látható majd. Ma természetes az, hogy az ember önálló személyiség. Ezt a fejlődési állapotot azonban egy gondolkodási rendszer formálta ki. Akkor már a naptár a közösségi élet időkeretét megformálta. Tagolt volt a társadalom sokféle közösségi működésben. De az ember személyiségében nem volt még önállósítva.

A személyiség szempontjából osztatlan közösségből az egyszemélyi felelősséggel személyiséggé tett emberekből álló, és így „földarabol” közösséget az ószövetségi zsidó vallás egyistenhite formálta meg. Az alapgondolat Egyiptomban is megjelent (Ehnaton fáraó reformja), de gondolkodási rendszerré a népét Egyiptomból kivezető Mózes formálta, s a közösségben ennek nyomán létrejött markáns gondolkodásrendszer-átrétegződést az izraeli törzsszövetség műveltségi közösségében találjuk meg. (Kísérletet arra, hogy a sokistenhites panteonból valakit kiemeljenek, több műveltségi közösségben találunk.)

Egyéniséggé válás Mózes törvénye nyomán

Mielőtt a kereszténység egyesítette volna – elsősorban Szent Pál munkássága révén – a görög és az ókori izraelita egyéniségformáló gondolkodási rendszert, a különbségek jól elkülönítették a kétféle rendszert. A görög világban természetes volt, hogy az olümposzi istenek közül a görög polgár egyet kiválasztott, s azt jobban tisztelte, s ezért a kiválasztott istentől több támogatást is várt, segítséget az életben.

Az ókori izraelita vallás azáltal formált erőteljesen egyéniségeket, hogy a kiválasztottság „felülről jött” és minden jót egyesítő volt. Továbbá – az nem a népnek, hanem az egyes személynek szólt: ha te teljesíted a törvényt, akkor odaillő tagja vagy a közösségnek. Az elsődleges a parancsteljesítés! Személyiségformáló hatása mellett ennek az egyetlen Úron keresztül az emberek egyenjogúságát is kifejező következményei voltak.

Sajátos, jól megragadható átrétegződési pont: Jézus szeretettörvénye

A kereszténység emberközpontú gondolkodási és cselekvési rendszerét jól megvilágítja a következő összehasonlítás az ószövetségi és az újszövetségi Bibliából. Az ószövetségi Biblia tanításainak középpontjában az Úr áll, aki egyszemélyi méltóságot ad minden embernek, de ezért egyszemélyi felelősséget is vállaltat mindenkivel. Az egyszemélyi felelősség – lényegét a tevékenység oldalára helyezve – a parancsok betartása. Az ószövetségi tanítás Jézus korára olyan embertípust formált, amely betartotta ugyan a parancsokat, de szívtelen is lehetett embertársával (pl. a farizeus- és a vámospéldabeszéd éle is ez ellen irányul). Száraz, fizikusi általánosítással azt mondhatjuk, hogy túlzottan egyéni érdekű embereket nevelt az ószövetségi tanítás, s ezáltal túlzottan szétaprózott közösséget formált. Jézus Krisztus tanításában ezért központi szerepet kapott a szeretettörvény. Ez lett a főparancs: „Szeresd felebarátodat, mint önmagadat!” Rálátással, fizikai természetű megközelítéssel (részcsekefizika) erre azt mondhatjuk: ha az előző tanítás egyéniségeket formálva fölaprózta a közösséget, a szeretettörvény mintegy „ragasztót” termelt az egyéniségek „felületére”. Ez a ragasztó újraformálta az emberi kapcsolatokat, újraformálta a közösséget. Az így létrejött „struktúra” azonban már az Ószövetségben megformált egyéniségek között, az egyszemélyi felelősséggel szervezett belső (személyiség-) magra épült rá. Így a Biblia tanításán nevelkedett ember jellemformálásában ezt a két réteget jól meg lehetett különböztetni, éppen a rendező centrum, a „főparancs” alapján. („Tiszteld az Urat, és teljesítsd Neki a következő 10 – másutt 13 stb. – parancsolatot.”)

Jézus szeretettörvényének gondolatfejlődési története a példabeszédek alapján

Jézus a tanítást a názáreti zsinagógában kezdi el. „És adák neki az Ésaiás próféta könyvét; és a könyvet föltárván arra a helyre nyitja, ahol ez van írva: Az Úrnak

lelke van én rajtam, mivelhogy felkent engem, hogy a szegényeknek az evangéliumot hirdessem, elküldött, hogy a töredelmes szívűeket meggyógyítsam, hogy a foglyoknak szabadulást hirdessek, és a vakok szemeinek megnyílását, hogy szabadon bocsássam a lesújtottakat.” (Lk 4,17–18) A szeretettörvény programjának eme megfogalmazása után, az apostolok választását követően a kölcsönösségről szól az emberkapcsolatokban: „És amint akarjátok, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is akképpen cselekedjétek azokkal.” (Lk 6,31) Tanításában számtalanszor hangsúlyozza a ráhagyatkozást erre a kölcsönösségi törvényre (fölcserélhető legyen a személyünk a kapcsolatokban). A törvénytudónak a legfőbb törvényre irányuló kérdésére válaszul fogalmazza meg először azt, hogy a Mózesnél főparancsnak kapott „szeresd az Urat...” törvénnyel egyenrangú a „szeresd felebarátodat, mint magadat” törvény. Ezzel a kölcsönösségi törvényt a felebaráti szeretet és a jótett irányába sarkítja, összhangban a mózesi főparanccsal. (Lk 10,27). Az irgalmas samaritánusról szóló példabeszéddel szinte szókratészi módon választatja ki a felebarátot az írástudóval azok közül, akik elhaladtak a kifosztott kereskedő mellett: „A tett alapján lehet választani közülük.” Az Úr imádságának megtanítása után a szeretettörvény alaphelyzetének kezdeményezésére biztat: „Kérjétek, és megadatik néktek, keressetek és találtok, zörgessetek és megnyitattik néktek.” (Lk 11,9) Ezekkel Jézus azt tanítja, hogy ne csak a ráhagyatkozás formájában várják megéledni, hanem hitükkel vigyék magukat a törvény szerinti cselekedeteket működni engedő helyzetbe. A szeretettörvény összegzése az utolsó vacsoránál történik meg. Ennek leírását János evangéliumában találjuk. „Új parancsolatot adok néktek, hogy egymást szeressétek; amint én szerettelek titeket, úgy szeressétek ti is egymást.” (Jn 13,43) Azt az egyszemélyi felelősséget és szeretetkapcsolatot, amelyet eddig az Úrral szemben írt elő a törvény, Jézus most „lehozza a földre”, és az emberek egymás közötti kapcsolataiban is követendő mintául állítja. Az az erkölcsi parancs tehát, amely eddig a „függőleges szálaikon kötött”, most már a „vízszintes szálaikon” is kötelező.

2. Egy korai szál Platónnál: megpillantani az isteni szépséget önmagában

A görög gondolkodás egyik sarokpillére volt a „fölbontani, majd újraépíteni” módszer. Az élet eme tagolása végigvonul a görög mindennapokon is, de szellemi távlatokat a tudomány kialakulásánál kap. A tagolás lehetővé teszi, hogy az EGÉSZ-et kiadó részeket fölismerjük. A részek, mint ahogyan a szépségnek és a jósnak is megnyilvánulásai vannak, lehetővé teszik az összeépítést, immáron mindent összegző, egyetemes szépséggé és jóssággá. Az így elgondolt „végtelen távoli pont”, a Mózes törvényeiben törvényt szabó Úr megjelenik a legnagyobb görög gondolkodóknál. Platón – aki Szókratész, aki viszont Diotima szavaival szól – *Lakoma* c. könyvében írja: „S mit gondoljunk arról, akinek megadaték megpillantani az isteni szépséget önmagában, egyedül való alakjában? Egyedül annak sikerülhet nem csupán képmásait szülni az éretnynek, hanem valódi éretnyeket megélni...” A platóni műben zajló beszélgetés Erósról szól. Phaidrosz,

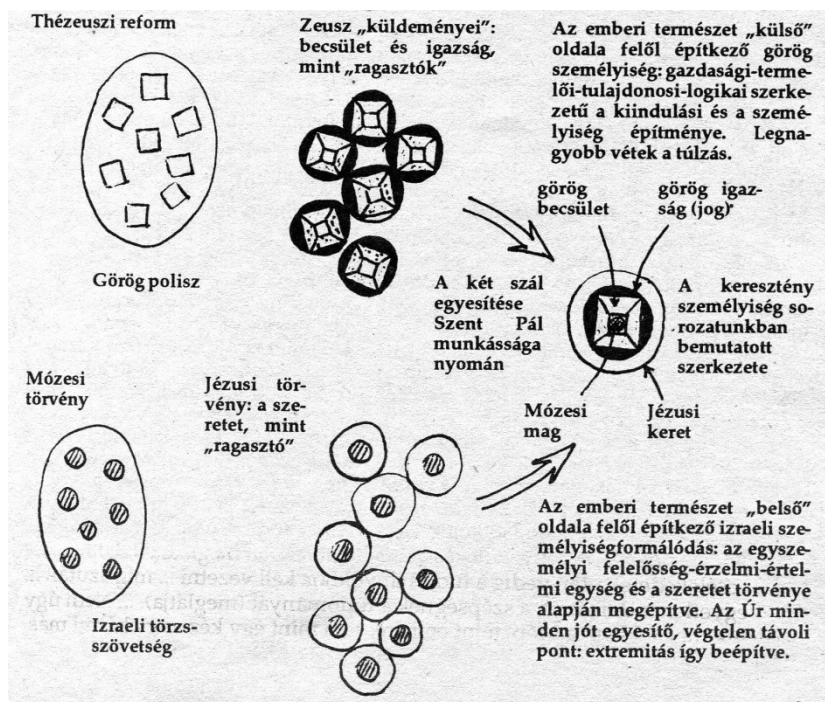
Pauszanasz, Arisztophanész és Agathón után következik Szókratész, aki beszéde fonalát Diotima kezére adja, s maga a válaszokat mondja. A beszélgetés végét mutatjuk itt be.

Diotima: „Ez a helyes út, egyre magasabbra emelkedni, a szép foglalatosságoktól a szép tudományokra, s végül az önmagában való szépségnek a tudományára. Ha idáig eljutott az ember az életben, kedves Szókratész, csak akkor érdemes élni. [...] Mit gondoljunk arról, akinek megadaték megpillantani az isteni szépséget önmagában, egyedül való alakjában? Egyedül annak sikerülhet nem csupán képmásait szülni az erénynek, hanem valódi erényeket megtestesíteni [...] Aki pedig valódi erényt hoz a világra és nevel fel, nem nyeri-e el az istenek szeretetét, és – ha van ember, akinek ez lehetséges – a halhatatlanságot?”¹

3. Szent Pál egyesíti az Ó- és Újszövetségből jövő és a görög gondolkodásból eredő személyiségmodellt

A végtelen gazdagságú szépség és jóság tehát megjelenik a görög filozófiában is. De tisztelete inkább távoli cél, vele szemben egyszemélyi felelősség vállalása nem törvény a polisz polgára számára. A polisz polgárát „Zeusz küldeményei”, a becsület és az igazság (jog) szervezi közösséggé. De a helye megvan a lélek mélyén az egyszemélyi felelősségvállalásnak a távolabbi pont felé. Amikor a poliszi lélek kiüresedik és céltalanná válik, mint sok ember élete a Római Birodalom görög szellemű városaiban, Szent Pál tanítása kitölti a lélek mélyén lévő űrt. Ezt legvilágosabban ábránk szemlélteti. Az ábrán két személyiségfejlődési út található. Az alsó soron a mózesi törvény a mag és a jézusi törvény a héj (a ragasztó) a részecskemodellen. A felső soron a polgár személyét a négyzet jelzi, melyet kifelé a jog, befelé a becsület szervez. A két szál egyesítése a mózesi törvényt legbelülre teszi, a jézusi törvényt legkívülre, és négyrétegű személyiségkép áll elő. A személyes egyistenhit formálja a legmarkánsabban a lelket, belülről építi. A görög lélek fölszívhatja, és a lelke mélyére helyezheti a mózesi tanítás egyistenhitét. Jézus szeretettörvénye áthatja és formát adhat a kiüresedő poliszi közösségi törvényeknek (legkülső héj). Ezen a modellen absztrakt formában vázolhatjuk föl azokat a legfontosabb összetevőket, amelyekből a kereszténység emberi és közösséget alkotó személyiségképe kiformalódott.

¹ Platón: *A lakoma*.

Ábra: Az Ószövetségből-Újszövetségből jövő és a görög gondolkodásból eredő személyiségmodell egyesítése (Bérczi, 1993)

4. A személy: az EGÉSZ és az EGY, Szent Pál és a görög filozófusok

Amikor az ószövetségi és az újszövetségi tanítás más és más súlypontjaira mutatunk rá, egyszerűsített – részecskefizikai jellegű – modellt vázoltunk a személy és a társadalom fejlődéséről. Jézus főparancsát a már több mint ezer éve a mózesi törvények egyszemélyi felelősségén nevelődött közösségben fogalmazta meg. Jézus szeretettörvénye azt tanítja, hogy embertársaddal is úgy cselekedj, ahogyan Mózes törvénye az Úrral szemben kívánja: egyszemélyi felelősséggel. Másrészt azonban a világi környezet is megváltozott: Jézus az új tanítást már az idegen államhatalom alatt élő közösség számára fogalmazta meg. Ez lehetővé tette, hogy később az apostolok más, szintén idegen államhatalom alatt élő közösségek számára is elvigyék ezt a tanítást. De az apostolok dolga összetett volt, mert a „pogány” közösségek nem éltek 1000 évet Mózes törvényei szerint. Nekik az Újszövetség alapjait, az ószövetségi törvények lényegét együtt kellett megtanítani magával az új tanítással, az Újszövetséggel. S e kétlépcsős feladat harmadikkal egészült ki, az egyházszerkezéssel. Ezt a nagy ívet Szent Pál munkássága szemlélteti.

A pogány közösségekben végzett igehirdetés első lépése az egyenjogúság kimondása: „Mert nincsen Isten előtt személyválogatás” – írja Szent Pál a *Rómaiaknak*

írott levelében (Róm 2,11). Jézus tanításának a súlyponti része az embertársakért végzett cselekedet, ezért a csatlakozás az új közösségekhez a törvények elfogadásával ölt testet. Szemben tehát Jézus cselekedetközpontúságával, az apostolok térítő munkájában – kezdetben – a hit válik tanúságtétellé. „Azt tartjuk tehát, hogy az ember hit által igazul meg, a törvény cselekedetei nélkül.” (Róm 2,28)

Mózes törvénye egyszerre alkot meg államot és formál lelket. Globális és lokális kölcsönhatások egységesülnek benne. Több mint 1000 évvel később Jézus tanítása az idegen hatalom által szervezett állam keretei között őrzi meg a személyiséget, a lélek függetlenségét, s teszi mégis cselekvővé a helyi közösségben. Ilyen helyi közösségeket nemcsak az ókori Izraelben hagytak hátra a háborúk, hanem szerte a Római Birodalomban is. A római állampolgárság és az elterjedt görögnyelvűség is segítségére voltak Szent Pálnak a jézusi tanítás terjesztésében. Az igazi vonzerő mégis az utolsó vacsorán megfogalmazott új parancs: „Erről ismeri meg mindenki, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretni fogjátok.” (Ján 13,34) S bár az egyházszervezésben a mózesi alaptörvényréteg (a tízparancsolat) is valóságos szervező szerepű, az igazi közösségszervező erő a sokoldalú egymás-szolgálat, a szeretettörvénynek ez a mindennapos megnyilvánulása. Ezekről ír Szent Pál a *Korinthusiaknak írott első levelének* 12. és 13. fejezetében.

Szent Pál a test (mint Egész) és részei hasonlatával félezer éves gondolkört is megidéz a korinthusi görögök számára. Eukleidész VII. könyvének meghatározása ez: „Egy az, ami szerint minden dolgot egynek mondunk.” Itt az egy az egység: oszthatlan. Platón írja az *Államban*: „a matematikusok kinevetnék azt, aki megpróbálná fölosztani az egyet, [...] ha te részekre akarnád bontani az egységet, ők ehelyett inkább megsokszoroznák, mert mindenképpen el akarnák kerülni azt, hogy az EGY valaha is NEM-EGY-nek, hanem sok részből állónak tűnjék föl.” Theón Szmürnából írja magyarázatul: „Ha az egyet a látható dolgok világában osztjuk, akkor ez test mivoltában kisebb lesz és részeire bomlik ugyan, számszerűen azonban növekszik, mert az egy helyére sok dolog lép.”

Az egy mint EGÉSZ az eleai iskola tanításában a létezőről szóló meghatározásban (definícióban) jelenik meg így. Parmenidésznel: „Nem is osztható a létező, mert egész és egyforma. Sem erősebb, sem gyengébb lét nincs benne sehol, amely összefüggését gátolná: mindenütt egyformán létezővel van tele. Ezért összefüggő egészében, és létező tapad benne hiánytalanul létezőhöz.” Parmenidész, bár az EGÉSZ oszthatatlanságát akarja megalapozni, meghatározásában mégis a létezővel mint minőséggel bánik a „belső szerkezet” meghatározásánál. Az EGY, az EGYSEG a görög filozófiában a mennyiségi viszonyok alapjául szolgáló fogalomként fejlődik tovább: ez az út az euklideszi rendszerhez vezet. Mégis, Szent Pálnak a korinthusi leveléből most fölillantott két fejezet: a görögös 12. és a szeretet-himnusz (13. fejezet) két olyan alapösszetevőt jelöl, amely a középkorban továbbfejlődő kereszténység számára meghatározó. Ezek: a görög logika és a jézusi tanítás. Más szálakkal egybefonódva ezek előkészítik a természettudományos gondolkodási rendszert is.

5. A kereszténység és a természettudomány egyik közös forrása: az EGY

Gondolkodásbeli görög EGY

A görög gondolkodásban a vizsgálat tárgya az egész UNIVERZUM, célja a tárgy elgondolása és leírása a létezők sokféleségével összhangban. Ebben a leírásban az embernek nincsen kitéüntetett szerepe (eltekintve attól, hogy a leírás az ember körüli világ jelenségeiből indul el). Elképzelendők viszont bizonyos invariáns (állandó) ELEM-ek. A leírás kétrétegűsége az ELEM-eknél kezdődik és a KOZMOSZ-szal áll össze EGÉSZ-szé. Az EGY-nek elvont kapcsolata van a létezéssel és a szeparáltsággal, de nincsen a személlyel és a minőséggel. Az EGY a matematikai gondolkodáshoz kapcsolódik, s ennek nyomán formálódik módszer egy-egy jelenség értelmezésére. Ha az EGY „értelmezési tartománya” kiterjed az egész KOZMOSZ-ra, akkor a megismeréssel tovább bővíthet az EGY és az EGÉSZ közötti tartomány. Kezdetben az ELEM és az EGÉSZ a megismerhetőségi tartomány alsó és felső peremén húzódik. De nemcsak a perem tágul – idővel –, hanem a jelenségtartományok két perem közé épülésével az EGÉSZ szerkezete is belső tagolást kap. Így kezdődhet „aprómunka” az EGY-nek mint fogalomnak a fölhasználásával a különböző tudományágakban: aritmetika, geometria. ELEM-ek és EGÉSZ-ek keresése is megindulhat a KOZMOSZ-ban, s ebből fejlődik ki a természettudomány.

Életvitelbeli ószövetségi EGY

A törvény tárgya az ember és kapcsolatrendszere: a KÖZÖSSÉG jellegzetes kiformalódása, majd létezése érdekében. A törvény: előírt életvitel az EGYÉN-ek (ELEM-ek) számára. Kiformalandó az EGYÉN is (ma SZEMÉLY) és a KÖZÖSSÉG is. A leírás kétrétegűsége az embernél kezdődik, és a közösségi szinten le is zárul. A kétrétegű struktúra, ember és közösség, mindig párhuzamosan fejlődik. Az EGY személyes, minőségi, az egész emberi életet szabályozó. Az EGY és törvénye az egész életet alakítja. „Értelmezési tartománya” ember és közösség között húzódik. A két réteg közé közbülső intézmények épülhetnek be – belső hierarchiaszintekként. Első és legfontosabb ezek közül az „újraragasztó” szeretettörvény. Amikor Szent Péter és Szent Pál munkássága nyomán aprómunka kezdődik el a törvény kiterjesztésére más közösségekben is – először főleg a görög műveltségű közösségekben –, akkor a tanítás nyomán más közösségekben is kifejlődik a SZEMÉLY, aki azonban már magával hozza a görög világ erkölcsi fejlesztéseit is.

6. Összegzés

Az izraelita ószövetségi és a keresztény újszövetségi száznak, valamint a korabeli görög gondolkodásnak és a görög drámákból jól fölismerhető erkölcsi száznak a

szintézisét mutattuk be. Célunk volt kiemelni azt, hogyan járultak hozzá ezek az összetevők a mai európai személyfogalom kialakulásához, valamint utaltunk ezek szerepére a természettudományok megalapozásánál is. A bemutatott kapcsolatrendszer azt is mutatja, mennyire nem választható teljesen szét a gondolkodásban az egész, az egység és a személy fogalmának gyökérzete a mai gondolkodási rendszereknek a különböző életterületekre szétágazott világában. A szétágazottság egyúttal azt is megvilágítja, milyen hasznos lenne egy valódi fogalomfejlődés-történet az emberiség gondolkodási kincseinek föltárására. Érdeemes megjegyezni, hogy számos más élethelyzet is egyéniségformáló. A pusztai pásztor vagyonőrzése vagy a magántulajdon a letelepedett népeknél szintén hordoz önállóságot fejlesztő élethelyzeteket. A fizikusok a Bibliáról sorozatban Lukács Béla éppen a magántulajdonos szerepét mutatta be az ókori izraelita közösségekben a *Nábót szölleje* c. történet elemzésével. Tőkei Ferenc az ázsiai termelési mód bemutatásával azt tudatosította, hogy a magántulajdon hiánya válik a személyiség kialakulásának, egy másféle közösségbe tartozási tudatnak az irányítójává.

Irodalom

- A Szent Biblia.* Károli Gáspár fordítása, Vizsoly, 1590.
 Bérczi Szaniszló: „A szeretet, mint ragasztó”. *IGEN*, Fizikusok a Bibliáról sorozat. 1993.
 Eukleidész: *Elemek*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1983.
 Fáy Árpád, személyes közlések beszélgetések során, 2017.
 Lukács Béla: „Nábót szölleje”. *IGEN*, Fizikusok a Bibliáról sorozat. 1993.
 Platón: *A lakoma*. Telegdi Zsigmond fordítása. In *Platón összes művei*. Európa Kiadó, Budapest, 1984.
 Szabó Árpád: *A görög matematika kibontakozása*. Budapest, Magvető, 1978.

Kiss Károly

A közgazdaságtan emberképe¹

Homo sapiens (Homo faber), Homo oeconomicus, Homo sociologicus, Homo ludens; az antropológia és a társadalomtudományok az embert többféleképpen határozzák meg. Tanulmányomban röviden áttekintem, hogy a közgazdaságtan fő árama és különböző irányzatai milyenek tekintik az embert, mit gondolnak és feltételeznek róla. Röviden kitérek az emberi természetre és viselkedésre is.

Homo oeconomicus – a racionális ember

A főáramú (neoklasszikus) közgazdaságtan feltételezése szerint a gazdasági szereplők racionálisan viselkednek. Természetesen ezt nem úgy érti, hogy minden ember és minden gazdasági szereplő minden helyzetben racionálisan viselkedik, hanem olyan posztulátumnak tartja, amely jól hasznosítható modellek építésében és koncepciók alkotásában.² Racionalitás alatt a hasznosság maximalizálását értjük. De a fogalom nem egyértelmű; a játékelmélet ismeretében nem definiálható egyértelműen, hogy milyen a racionális viselkedés.³ Szinte megsemmisítő bírálatban részesíti Daniel Kahneman Nobel-díjas pszichológus a közgazdaságtan racionális viselkedésről vallott feltételezését azáltal, hogy feltárja intuitív (általa „gyors”-nak nevezett) gondolkodásunk jelentőségét, sajátosságait és szisztematikus hibáit és torzításait. „Hajlunk rá, hogy egymástól elszigetelve kezeljük a problémákat, ráadásul [...] a kerethatások miatt döntéseinket a döntési helyzetek másodlagos jellemzői alakítják.” Továbbá mert „túlzott bizalmat vetünk vélt tudásunkba [...] és képtelenek vagyunk a maga teljességében felismerni tudatlanságunkat és a bennünket körülvevő világ bizonytalanságát. Hajlamosak vagyunk túlbecsülni a világ működésével kapcsolatos tudásunkat, és alábecsülni a véletlen szerepét.”⁴

Ez a feltételezés és az erre épített elmélet és gazdaságpolitika a 2008-as válság idején látványosan megdőlt. Az amerikai jelzáloghitel-válság előzménye az volt, hogy mivel az ingatlanárak hosszú ideje emelkedtek, egyre többen adósodtak el

¹ Előadás az ELTE által 2015. március 13-án rendezett *Dialógus 2015* konferencián. Megjelent a konferencia kötetében. ELTE BTK 2015, szerk. Pintér Tibor.

² Lásd erről Mellár: *Szemben az árral. Rendhagyó közgazdasági előadások*. 3.2. – 3.3. pont. A feltételezés később Herbert Simon nyomán korlátozott racionalitásra finomodott.

³ Móczár: *Fejezetek a modern közgazdaságtudományból*. 15, 25.

⁴ Kahneman: *Gyors és lassú gondolkodás*. 21–22.

ingatlanuk terhére, és a bankok felelőtlenül és tömegesen adták a kölcsönöket. Amikor pedig az ingatlanárak növekedése megállt, sőt visszafelé fordult, nőtt a munkanélküliség és a bérek stagnáltak, a nehéz pénzügyi helyzetben lévők megpróbálták gyorsan megszabadulni kölcsönük fedezetétől, és a túlkínálat az ingatlanpiacon tömeges csődökhöz vezetett.

Az esetnek súlyos elméleti következményei vannak (azzal együtt, hogy a válság során a mikroökonómia másik alapfeltételezése, a „hatékony piacok elmélete” is megdőlt).⁵ A makroökonómia építménye is megroggyant, és az addig használatos DSGE- (Dynamic Stochastic General Equilibrium) modellek, melyeket a nemzeti bankok is alkalmaznak gazdasági előrejelzéseik során, használhatatlanná váltak...⁶

Akerlof és Shiller kritikája a főáramú közgazdaságtannal szemben

A két Nobel-díjas közgazdász már 2009-ben, a válság második évében könyvet írt a nagy felfordulás okairól: *Animal Spirits – How Human Psychology Drives the Economy and Why It Matters for Global Capitalism* címmel.⁷ Kifejtik, hogy motivációink csak részben racionálisak, míg válaszaink szintén csak részben gazdasági jellegűek. Ha ezeknek fele-fele arányt tulajdonítunk és egy mátrixon ábrázoljuk, az emberi tevékenységnek csak egynegyede tartozik a gazdasági racionalitás körébe, háromnegyed részben nem racionális motivációkra nem gazdasági válaszokat adunk. Ugyanakkor a főáramú közgazdaságtan életünk minden vonatkozásában a gazdasági racionalitást szeretné érvényesíteni. Na, ebben kellene változást elérni!

Az ösztönember – a keynesi gazdaság emberképe

Ezzel mindjárt el is érkeztünk a másik emberképhez. A ciklikusság a gazdasági folyamatok jellemzője, a közgazdaságtan főként „konjunktúraelmélet” címen foglalkozik a jelenséggel. (Legismertebb művelői: Aftalion, Wicksell, Hayek, Schumpeter és Hicks; a hosszú távú, a technológiák változásához kapcsolódó

⁵ A „hatékony piac” megfogalmazás Eugene Fama-tól ered, és azt kell érteni alatta, hogy a piaci árak minden szükséges információt tartalmaznak – ami a válság során megint csak tévedésnek bizonyult.

⁶ A válság és a közgazdaságtan témájáról lásd Kiss Károly: *A közgazdaságtan esendősége, és mihaszna válság idején*. A közgazdaságtan művelői azonban hajlamosak inkább azt mondani, hogy csupán az bizonyosodott be, hogy rendkívüli esetekben (válságok, sokkok) a főáramú közgazdaságtan nem képes a helyzetet kezelni, de „békeidőben” továbbra is bízhatunk benne. A probléma az, hogy szerintem ezek a válságok és sokkok a hibás elméletekből következő hibás gazdaságpolitikának tudhatók be.

⁷ A könyv magyarul 2011-ben jelent meg.

ciklusok vizsgálatát Kondratyev nevével szokták összefüggésbe hozni.) Ezúttal én most *Keynes válságelméletét* fogom röviden ismertetni.

Keynes felfogásában az elégtelen kereslet játssza a központi szerepet, ezt a likviditáspreferenciára vezeti vissza,⁸ amely mögött *irreducible* (azaz csillapíthatatlan) információhiány és bizonytalanság áll. Keynes érvelésében a végső ok az emberi természetben keresendő, *a bennünk rejlő állati ösztönökben*.⁹ Amikor biztonságban érezzük magunkat, a gazdaság stabil, magabiztosan eladósodunk, új vállalkozásokba kezdünk, költekezünk. De ha a gazdaság lefelé menő ágba kerül, mindennek az ellenkezőjét tesszük, túlreagáljuk, megrémülünk (lásd csordaszellem, nyájszellem). És már itt is vagyunk a ciklikusságnál. Ezzel magyarázza a válságot Robert E. Rubin ismert amerikai pénzügyi szakember is, korábban Clinton pénzügyminisztere, illetve Robert Shiller, 2013 Nobel-díjasa.¹⁰

Érdeemes megállni pár szóra az információhiánynál: miért van információhiány és bizonytalanság – különösen az információs társadalom adatözöne (*big data!*) közepette? Nézzük David Colander magyarázatát, aki a válság idején az egyik legtöbbet idézett amerikai közgazdász volt. Szerinte az igazán komplex jelenségek leírására nincs megfelelő matematika. „Komplex, dinamikus, nemlineáris egymásba ágyazott modellekre lenne szükség, sok heterogén szereplővel, sőt, ágensalapú egymásba ágyazott modellekre. Ezek a modellek azonban csak arra lennének képesek, hogy megerősítsék a jövőbeli fejlemények megjósolhatatlanságát, és legfeljebb a válság jellegét magyarázhatnák, nem az okát és a bekövetkeztét. A DSGE csak egyfajta mikroökonómián alapult; többféle mikromegalapozást kellett volna figyelembe venni, és ráadásul egyszerűre. A komplex rendszerekről alkotott modellek viszont nem adhatnak határozott gazdaságpolitikai válaszokat.”¹¹

A számítástechnika új fejleményei lehetővé teszik, hogy a modellezők az egyetlen kritériummal (racionális viselkedés) jellemzett szereplők helyett különféle tulajdonságokkal és célokkal jellemezhető gazdasági szereplőket vegyenek figyelembe. Ezt nevezik *ágensalapú modellezésnek*. Ily módon már jóval differenciáltabb feltételezésekkel lehet élni és az eredmények is sokrétűbbek, de Colander változatlanul szkeptikus. Értékelése szerint a gazdaság alakulása változatlanul kiszámíthatatlan és előrejelezhetetlen, csupán a gazdaságpolitika jut ezáltal hasznos részeredményekhez.

⁸ Jelentése: a jövedelmeket a jövedelemtulajdonosok nem költik el teljes mértékben, egy részét jobban szeretik likvid pénzeszközökben, mint lekötött tőkében látni.

⁹ Az „*animal spirits*” kifejezést fordíthatjuk finomabban lelki tényezőkné is.

¹⁰ A ciklikusság ellenszere az anticiklikus gazdaságpolitika, amelyet először a bibliai József alkalmazott: a hét bő esztendő termésének egy részét félre kell tenni, hogy ha majd jönnek a szűk esztendők, legyen mit enni.

¹¹ Colander: *The Economics Profession, the Financial Crisis and Method*. 2.

Vajon alaptermészetünk-e az önzés?

A klasszikus közgazdaságtannak az az alaptétele, hogy az egyéni önzésekből alakul ki a közjó, még létrejötte előtt megszületett: Mandeville *A méhek meséje* c. könyve illusztrálta ezt a gondolatot.¹² Az önérdet Adam Smith alapító atya tette meg a közgazdaságtan alapeszméjévé. *A nemzetek gazdagságáról* írt könyve mellett másik fő műve *Az erkölcsi érzések elmélete*, és az önérdet követését csak egy alapvetően erkölcsös társadalomban tartotta elfogadhatónak. Smitht ugyan tévesen tartják a láthatatlan kéz kitalálójának, de – munkásságának kettős jellege miatt – ő nyitotta meg az utat ahhoz a felfogáshoz, hogy a piacon egyszerre részt vevő önérdet és erény szétválasztható. Smith piacképe „erkölcsileg szabad zóna” volt, és ezzel utat nyitott a láthatatlan kéznek is.

Thomas Hobbes, az angol felvilágosodás filozófusa „természeti állapotában” szintén önző, sőt vérengző lénynek tartja az embert (lásd híres mondását: ember embernek farkasa).

Az evolúció hajtóereje a természetes kiválasztódás, az életképesebb egyedek életben maradása. De az evolúció nemcsak harc, együttműködés is. Richard Dawkinszal szemben az evolúcióbiológusok meghatározó része a csoportos evolúciót ugyanolyan fontosnak tartja, mint az egyéni; köztük Edward O. Wilson hangyaszakértő, akit korunk legnagyobb biológusának tekintenek. Az emberi természet valójában folyamatos, az egomániától a mártíromságig tartó skálán helyezhető el. Az egyéni szelekció szülte az önzést, a csoport- és rokonszelekció az együttműködést és az együttérzést; bűnös tulajdonságaink az egyéni szelekcióra, erényeink a rokon- és csoportos szelekcióra vezethetők vissza.

A főáramú közgazdaságtan tehát az embert racionálisan viselkedő, önző lénynek tekinti. Mindkét feltevés téves.

Homo sociologicus – a társadalomba beágyazott ember

A főáramú közgazdaságtan legrégebbi és legjobban kidolgozott alternatívája az *intézményi közgazdaságtan*. Ez az irányzat az emberi természetet nem öröknek, hanem változónak tekinti, melyre az intézmények (jogrendszer, szokások, értékrend, kapcsolatok, társadalmi közeg) hatnak. Ősatyja az amerikai Thorsten Veblen, aki a közgazdaságtant összekapcsolta a szociológiával és pszichológiával (John Stuart Mill hasonló szintézist hajtott végre); az intézményi közgazdaságtanra azóta is az interdiszciplinaritás jellemző. További ismertebb képviselői: Buchanan, Coase, North, Ostrom, valamennyien Nobel-díjasok. Az intézményi feltételek súlyára tapintott rá Ralph Dahrendorf, amikor az átalakuló volt szocialista országokról azt mondta, hogy „[e]gy politikai rendszert hat hónap alatt le lehet váltani, egy gazdasági rendszert hat év alatt át lehet alakítani, a társadalmihoz hatvan év kell”.

¹² Mint ismeretes, Kenneth Arrow cáfolja a tételt.

Az intézményi közgazdaságtan emberképe a *Homo sociologicus*, az az ember, akít a társadalmi intézmények, normák és szokások kondicionálnak. Ennek megfelelően az ember társadalmi kapcsolatait, ízlését, értékeit tartja meghatározónak gazdasági szempontból. (Ebből kifolyólag az intézményi közgazdaságtan jelentős szerepet tulajdonít a viselkedési gazdaságtannak.)

Kitérő: az emberi viselkedésről

A közgazdaságtan szempontjából alapvető jelentősége van annak, hogy az emberi viselkedés mennyire determinált, mennyire kiszámítható. Móczár József egyenesen azt állítja, hogy „a fundamentális magatartási minták” tették lehetővé a közgazdaságtan axiomatikus megalapozását. Ezért – folytatódik a gondolat – a közgazdaságtannak is, mint minden más társadalomtudománynak, a pszichológia az alapja.¹³

Az „*evolúciósan stabil stratégia*” kifejezés az evolúcióbiológiából ismert fogalom, mely viselkedési mintáink eredetére vet fényt.¹⁴ Azt jelenti, hogy az állatok viselkedését az adott helyzetre szabott öröklött sémák irányítják. Adott helyzetben (pl. rivalizálás vagy megtámadtatás) többféle viselkedés, reakció is lehetséges, a legjobbat választó egyedek lesznek a túlélők, és a faj az ezzel a tulajdonsággal rendelkező egyedek utódai mentén szelektálódik. Biológiai lények is vagyunk, ennél fogva magatartásunkat, viselkedésünket gyakorta határozzák meg öröklött sémák, „evolúciósan stabil stratégiák”.¹⁵

Az elmúlt századot az a meggyőződés hatotta át, hogy az ember formálható. Jellemvonásaink és viselkedésünk környezetünktől és neveletésünktől függenek. A feltételek megváltoztatása, a helyes ösztönzők és nevelés eléri a várt eredményt. (Lásd Pavlov kutyáját.) Ebben a felfogásban gyökerezik a *behaviourizmus*, mely különösen Amerikában szerzett jelentős befolyást. A behaviourizmus az individualizmussal összekapcsolódva azt az érzetet keltette és táplálta, hogy minden lehetséges, minden csak rajtunk múlik.

Ezzel szemben már korábban fenntartásokat fogalmaztak meg híres tudósok, köztük *Konrad Lorenz*. *A civilizált emberiség nyolc halálos bűnében* ezt írja: „Az az áldemokratikus dogma, amely szerint minden emberi magatartásforma tanulás útján alakul ki, egyre inkább elhallgattatja a természetes jogérzékét és táplálja a parttalan tolerancia veszélyes irányzatát. [...] a szociális magatartás mind nevelési, mind genetikai eredetű rendellenességei csak igen szűk határok között ellensúlyozhatók.” (Lorenz egyébként – és az idézett mondatban erről van szó – a kora gyermekkori bevéődésnek a genetikával azonos szerepet tulajdonít; ő a későbbi nevelés hatásosságát vonja kétségbe.) „A mai eltorzult liberális demokrá-

¹³ Móczár: *Fejezetek a modern közgazdaságtudományból*. 11.

¹⁴ Leírását lásd pl. Dawkins: *Az önző gén*. 98–102.

¹⁵ Csányi Vilmos egész munkássága arról szól, hogy milyen mértékben vannak jelen viselkedésünkben az állati ösztönök és magatartásformák (humánétológia).

cia egy lengés holtpontjának felel meg. Az ellentétes holtponton – amit az inga nemrégiben ért el – található Eichmann és Auschwitz, az eutanázia, a fajgyűlölet, a népiirtás és a lincsjog” – folytatódik az idézet.¹⁶

A humán genom szekvenálása óta egyre többet tudunk meg tulajdonságaink, hajlamaink genetikai hátteréről, alapjairól. Ezzel párhuzamosan gyengülnek azok az ideológiák és nézetek, melyek szerint az emberi természet tetszés szerint formálható, alakítható, hogy a környezet és a nevelés lehetőségei határtalanok. Fontos azonban kiemelni, hogy a genetikai sajátosságok nem determinációk, hanem csak hajlamosítanak egy-egy sajátosságra.

A viselkedési közgazdaságtan és a játékelmélet magatartásunk számos jellemzőjét felfedte. Jelentős adalék ehhez *Kahneman* már említett elmélete a gyors, azaz intuitív, automatikus és a lassú, megfontolt, erőfeszítést igénylő, ellenőrzött gondolkodásról. Ezek ismerete elősegíti a döntéshozatal megértését és a hatékony gazdasági eszközök és feltételek megalkotását. (Pl. hogyan érhető el, hogy egy faluközösség ne pusztítsa tovább az őserdőt.) De minél differenciáltabb tudást szerzünk magunkról, annál nehezebb helyzetbe kerülnek a makrogazdasági modellek és a gazdaságpolitika formái.

Az evolúció mintájára a túlélésért küzdő ember

Azt az irányzatot, amikor a társadalomban a bioszférában érvényesülő törvényeket kívánják alkalmazni (vagy látják megvalósulni), elitélőleg *szociáldarwinizmusnak* nevezik. (Ennek legismertebb képviselője Herbert Spencer.) Mégis, a legutóbbi válságból való kiútkeresés során hasonló elméletek születtek. Andrew Lo amerikai közgazdász az ökoszisztémák működésének analógiájára képzelte el a gazdaságot. (A gazdasági szereplők a különféle fajok – a hedge-fundok pl. a ragadozók –, a verseny a természetes kiválasztódás stb.) Ilyen modellt azonban nem építhető fel, mert a bankok, vállalatok nem hajlandók elárulni viselkedési szándékaikat, azaz stratégiájukat. Ebbe a vonulatba tartozik, hogy pl. Mervyn King, a Bank of England elnöke zoológusokkal készítette fel a bank tisztviselőit, és ökoszisztéma-analógiákkal próbálták megvilágítani a gazdasági szereplők viselkedését.¹⁷

A természeti környezetbe ágyazott ember

Az a számtalan sok társadalmi és környezeti probléma, melyet a gazdaság teremt, részben arra vezethető vissza, hogy az embert alapvetően önző lénynek tartjuk, és olyan gazdasági rendszereket működtetünk, melyek szinte kizárólag erre a tulajdonságára épülnek. Továbbá: világszemléletünk feje tetejére állt. Az egész-

¹⁶ Lorenz: *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. 23.

¹⁷ Lásd erről Kiss Károly: *A közgazdaságtan esendősége (és mihaszna válság idején)*. 43–44.

séges felfogás a gazdaságot a társadalom részének tekinti, amely viszont nagyobb entitás, a természeti környezet része. A gazdaságkorban¹⁸ mind a társadalom, mind a természet a gazdaság részévé vált, annak van alárendelve.

Az ökológiai közgazdaságtan kiindulópontja a fenntarthatóság: a természeti környezetet nem szabad eltartó- és megújulóképeségén felül terhelni. Az ember harmóniában él a természettel, betartja a fenntarthatóság határait. Fogyasztását korlátozza, a gazdaságtól nem mennyiségi, hanem minőségi eredményeket vár. Gazdaság–társadalom–természet egészséges viszonyát Polányi Károly fejtegette *A nagy átalakulás* c. könyvében. Az ökológiai közgazdaságtan legismertebb művelői Herman Daly és Robert Costanza.

Az irányzat lágyabb, jóval szélesebb körben elterjedt és elfogadott változatát „környezet-gazdaságtannak” nevezzük. Ez az irányzat nem a természet elsődlegességéből indul ki, hanem optimalizálja gazdaság és természeti környezet viszonyát. Legismertebb nemzetközi képviselője David Pearce volt, a környezet-gazdaságtan hazai tanításának bevezetése Kerekes Sándor és Szlávik János nevéhez fűződik.

Az ember mint „fogyasztó” és a boldog ember

A neoklasszikusok szétválasztották a *Homo oeconomicus* színterét, a gazdaságot a *Homo sociologicus* tevékenységi területétől, a szociológiától. E tudományos „fejlődésnek” az utolsó, végzetes lökést a XX. század elején megjelenő pozitívizmus adta, mely minden értékítéletet száműzött a közgazdaságtanból. Ily módon az eredetileg a boldogságot kereső és az emberi kapcsolatokra és érzelmekre építő diszciplínából az emberi igényeket az anyagi javakra és hasznosságra redukáló tudományt alakítottak ki.¹⁹ A főáramú közgazdaságtan azt feltételezi, hogy az ember a gazdasági sikerektől, az anyagi javak fogyasztásától lesz boldog; az emberre mint fogyasztóra tekint. Az alternatív közgazdasági irányzatok azonban kimutatták, hogy az egy főre jutó nemzeti termék és a megelégedettség, a boldogság összefüggése nem olyan szoros, mint gondolnánk. A hosszabb távú idősorok szerint bizonyos jövedelmi szint fölött a megelégedettség, a boldogság lassabban nő, az összefüggés logaritmikus görbével írható le.²⁰ Életkörülményeink különböző elemei nem egyformán befolyásolják megelégedettségünket, az immateriális javak nagyobb szerepet játszanak. Mindez nagymértékben függ a vallott értékektől, világnézetünkötől, kulturális hagyományainktól. (Ezért tekinti ellenségnek a fogyasztói társadalom ideológiája a vallást és a hagyományos értékrendet.)

¹⁸ Czakó Gábor szóhasználata.

¹⁹ Lásd erről Bruni és Zamagni könyvét.

²⁰ Sőt, az Easterlin-paradoxon szerint egy főre jutó nemzeti termék és boldogság között nincs is összefüggés.

Az önzetlen ember – a keresztény gazdaság emberképe

A XX. századi angolszász dominancia azzal járt, hogy a közgazdaságtanban is az angol-skót felvilágosodás eszmerendszere vált uralkodóvá. Egy nemrégiben megjelent kitűnő könyv a civil gazdaságról (szerzője két olasz, Bruni és Zamagni) azonban rádöbbsentett, hogy a közgazdaságtant nem csak angolszászok művelik. A XVIII. századi itáliai felvilágosodás és közgazdasági iskola merőben más eredményeket produkált. Az elsősorban Antonio Genovesi nevéhez köthető irányzat (aki egyébként Adam Smith kortársa volt) a piacot – az itáliai polgári humanizmus hagyományát követve – olyan intézménynek tekintette, ahol a polgári erények, a kölcsönösség és egymás tisztelete játszotta a fő szerepet. Ez a felfogás a katolikus egyház gazdaságról vallott nézeteinek alapja.

Bruni és Zamagni részletes javaslatokat ad, hogyan építhető fel és használható a piac, mely visszafogadja emberi természetünk jobbik felét, a kölcsönösséget és az önzetlenséget. A piac átalakítása során az egyenértékek cseréjéből (amikor a tranzakció csak akkor jön létre, ha mindkét fél „teljesít”) át kell lépnünk a *kölcsönösségbe*. Ekkor az ügylet az esetben is megvalósul, ha tudjuk, hogy a másik fél pillanatnyilag nem képes teljesíteni, de szándékában áll, vagy szívésségünket harmadik személynek viszonzza. Ez egyben a gazdaság humanizálásának az útja. A munkanélküliség pl. jelentősen mérséklődne, ha megszüntetnénk a munka és a munkahely közötti intézményi korlátokat, s ezáltal kielégíthető lenne a gondozási szolgáltatás és a házimunka iránti kereslet. Az új gyakorlat és megvalósítás hordozói a civil társadalmi és nonprofit szervezetek, szövetkezetek, a szegények bankjai és hasonlóak. Bruni és Zamagni hangsúlyozott tétele, hogy a kívánt társadalmi formációhoz nem a *piac visszaszorításán*, hanem *humanizálásán* keresztül vezet az út. Létezik tehát olyan közgazdaságtan, amelyben szerepet kap a személyesség, a kölcsönösség, az érzelem, amely a gazdasági kapcsolatokat nem személytelenül, eszközként kezeli.

Összegés

A főáramú közgazdaságtan az embert önző és racionális lénynek tekinti, aki a fogyasztásban, az anyagi javakban találja meg a boldogságot. Ez az ember ugyanakkor ösztönlény is (keynesizmus), a nyájszellem vezérli, vakon megy a többiek után, ami tömeges túlreagálásokhoz vezet, és ami miatt a gazdaság örökké úton van két szélső pont között.

A főáramú (klasszikus, neoklasszikus) és a keynesista közgazdaságtannal szemben jelentkező irányzatok másképpen tekintenek az emberre. Az intézményi közgazdaságtan az ember társadalmi beágyazottságát hangsúlyozza, és a körülmények által kondicionálnak tekinti. Az ökológiai közgazdaságtan a társadalmi beágyazottságot kiegészíti a természetbe ágyazottsággal, és a boldogság fő összetevőjének az immateriális javakat tartja. A keresztény gazdasági tanításban az

emberi kapcsolatokon és az önzetlenségen van a hangsúly, a másik ember nem eszköz, hanem cél, a profit pedig nem cél, hanem eszköz.

Az ember az evolúció terméke, emberré válásunkban az egyéni és a csoport- és rokonszelekció egyaránt szerepet játszott. Ennek megfelelően olyan gazdasági rendszert kell létrehoznunk, amely teret ad a csoportevolúció során kialakult tulajdonságaink, jobbik énünk érvényesülésének is. Az emberi magatartás részben determinált, ezért kiszámítható. A sokféle viselkedési minta azonban nem teszi lehetővé, hogy azokra a makrogazdaság jól működő modelljét építsük fel.

Tanulmányom megírásához jelentős segítséget adtak a Móczár Józseffel folytatott beszélgetések.

Néhány forrásmű

- Akerlof, George A. – Shiller, Robert J.: *Animal Spirits. Avagy, a lelki tényezők szerepe a gazdaságban és a globális kapitalizmusban*. Budapest, Corvina, 2011.
- Bruni, Luigino – Zamagni, Stefano: *Civil gazdaság. Budapest*, L'Harmattan, 2013. (Ismeretetésem a Kovász 2013. tavasz–tél számában jelent meg: <http://kovasz.bkae.hu/2013/civilgazdasag.pdf>)
- Colander, David: *The Economics Profession, the Financial Crisis and Method*. Web, 2010. <http://sandcat.middlebury.edu/econ/repec/mdl/ancoec/1038.pdf>
- Csányi Vilmos: *Az emberi természet*. Budapest, Vince Kiadó, 1999.
- Dawkins, Richard: *Az önző gén*. Budapest, Kossuth, 2011.
- Dialógus 2015*. ELTE BTK 2015, szerk. Pintér Tibor. (Az ELTE által 2015. március 13-án rendezett konferencia előadásai.)
- Kahneman, Daniel: *Gyors és lassú gondolkodás*. Budapest, HVG Könyvek, 2013.
- Kiss Károly: *A közgazdaságtan esendősége (és mihaszna válság idején)*. Web, 2011. <http://kisskaroly.x3.hu/gazdasagelmelet/valsag-es-gazdasagelmelet-teljes.pdf>
- Lorenz, Konrad: *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. Budapest, Cartaphilus, 2001. <http://phys.chem.elte.hu/turi/kemiaalapjai/2016/konrad.pdf>
- Mandeville, Bernard: *A méhek meséje*. Budapest, Helikon, 2004.
- Mellár Tamás: *Szemben az árral. Rendhagyó közgazdasági előadások*. Budapest, Akadémiai, 2015.
- Móczár József: *Fejezetek a modern közgazdaságtudományból*. Budapest, Akadémiai, 2008.
- Wilson, Edward O.: *Die soziale Eroberung der Erde – Eine biologische Geschichte des Menschen*. München, C. H. Beck, 2012.